

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ТАРИХ ИНСТИТУТИ

ОДИЛ ОЛИМЖОНОВИЧ ЗАРИПОВ

**1867–1917 ЙИЛЛАРДА ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ
СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА ЕР ЭГАЛИГИ ВА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ
ТИЗИМИ**

07.00.01 – Ўзбекистон тарихи

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент, 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати мундарижаси
Contents of dissertation abstract of the doctor of philosophy (PhD)
Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)

Одил Олимжонович Зарипов

1867–1917 йилларда Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятида ер эгалиги ва сувдан фойдаланиш тизими.....3

Odil Olimjonovich Zaripov

The system of land ownership and water use in the Syrdarya region of the Turkestan Governor-General in 1867–1917.....25

Одил Олимжонович Зарипов

Система землевладения и водопользования в Сырдарьинской области Туркестанского генерал-губернаторства в 1867–1917 гг.
.....47

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ.....51

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ТАРИХ ИНСТИТУТИ

ОДИЛ ОЛИМЖОНОВИЧ ЗАРИПОВ

**1867–1917 ЙИЛЛАРДА ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ
СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА ЕР ЭГАЛИГИ ВА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ
ТИЗИМИ**

07.00.01 – Ўзбекистон тарихи

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент, 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида
B2020.4.PhD/Tag308. рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз ва рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.fati.uz) ҳамда "ZiyoNET" ахборот таълим портали (www.ziyounet.uz)да жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Шухрат Бахронович Мухамедов
тарих фанлари доктори, доцент

Расмий оппонентлар:

Бахтияр Эргашевич Эргашев
тарих фанлари доктори, профессор

Дилшод Жамолiddинович Ураков
тарих фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Бухоро давлат университети

Диссертация химояси Фанлар академияси Тарих институти хузуридаги илмий даражаларни берувчи DSc.02/30.12.2019.Tag.56.01 рақамли Илмий Кенгашнинг 2022 йил «23» декабр соат 14:00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100047, Тошкент шаҳри, Яхё Гуломов кўчаси, 70-уй, Фанлар академияси асосий биноси, 110-хона. Тел.: (99871) 233-54-70; факс: (99871) 233-39-91; e-mail: info@fati.uz).

Диссертация билан Фанлар академияси Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (65 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100170, Тошкент шаҳри, Зиёлилар кўчаси, 13-уй). Тел: (99871) 262-74-58; факс: (+99871) 262-34-41).

Диссертация автореферати 2022 йил «5» декабр куни тарқатилди.
(2022 йил «5» декабр даги 16 рақамли реестр баённомаси).

Азамат Зиё

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори, профессор

Х.С. Жуманазаров

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Н.А.Аллаева

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, тарих фанлари доктори, катта илмий ходим

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурияти. Жаҳонда бугунги кунда мавжуд ер ва сув манбалари захирасининг камайиши дунёдаги асосий глобал муаммога айланмоқда. Айниқса, Осиё қитъасида мазкур муаммолар келиб чиқишининг тарихий илдизлари ҳам бор бўлиб, ушбу минтақанинг аксарият қисми XIX-XX асрларда истибдод даврини бошидан кечиргани ҳамда унинг ер-сув манбалари мустамлакачилар томонидан тасарруф қилингани билан узвий боғлиқдир. Айни шу жихатдан мазкур масалаларнинг тарихий илдизларини ўрганиш бугунги кун талаби даражасига кўтарилиб бормоқда.

Дунёнинг кўплаб илмий-тадқиқот марказларида Туркистоннинг мустамлака хукмронлиги шароитидаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий тарихини ўрганиш борасида илмий изланишлар амалга оширилмоқда. Мазкур изланишларда XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон иқтисодиётининг асоси бўлган аграр соҳа, ер эгаллиги ҳамда вақф мулкчилиги масалалари ҳам тадқиқ қилинмоқда. Бироқ алоҳида ер-сув муносабатлари тарихига оид комплекс тадқиқотнинг олиб борилмагани, мустамлака даврида ер эгаллиги ва сув хўжалиги тизимидаги шарият қоидалари амалиёти ҳамда унга империя қонунчилигининг таъсири, суғориш бошқарувидаги ўзгаришлар ва унинг халқ хўжалигига таъсири масалаларини ўрганиш ўз ечимини кутмоқда.

Ўзбекистонда аграр соҳа, ер-сув муносабатлари тизимини ислоҳ этишда илм-фаннинг янги инновацион ютуқларидан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу билан бирга, мазкур соҳанинг тарихий тажрибасини ҳам умумий Ўзбекистон тарихи кесимида тадқиқ этиш долзарб саналиб, “холисона ёндашув асосида ўзбек халқининг давлатчилиги тарихи бўйича тадқиқотларни амалга ошириш, ўтмишнинг сохталаштирилишига йўл қўймаслик”¹ вазифаси кун тартибига қўйилди. Чунки “ўз вақтида сув ресурсларидан ўйламай фойдаланиш оқибатида бу ҳудудлардаги минглаб одамлар азоб чекишмоқда...”². Шу жихатдан, мустамлака даври Туркистонда ер-сув масалаларини бирламчи манбалар асосида таҳлил қилиш, империя ҳукуматининг ўлкада амалга оширган ер эгаллиги ва сувдан фойдаланиш соҳасидаги сиёсати ҳамда унинг Туркистон ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётига таъсирини ўрганиш долзарблигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли, 2020 йил 10 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6024-сонли ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 18 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг янгидан ташкил этилган илмий ташкилотлар фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 292-сон қарори, <https://lex.uz/docs/3207162> (06.12.2021 йил)

² Президент Республикаси Узбекистан Шавкат Мирзиёев: «Мы вместе построим наше общее прекрасное будущее» // Казахстанская правда. <https://www.kazpravda.kz/articles/view/shavkat-mirziyeev-mi-vmeste-postroim-nashe-obshchee-prekrasnoe-budushchee>. (06.12.2021 йил)

2021 йил 8 июндаги “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6243-сонли Фармонлари ҳамда соҳага тегишли бошқа меъърий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга мазкур диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Тарихий адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, мазкур мавзу илмий тадқиқотнинг мустақил объекти сифатида ўрганилмаган. Мазкур диссертация ишида тадқиқ этилаётган ҳудуднинг хонлик ва Россия империяси мустамлакачилиги даври ер-сув муносабатлари тарихи қиёсий жиҳатдан ўрганилгани боис ушбу масалаларни ўз ичига қамраб олган адабиётларнинг кўлами анча кенг ва ранг-барангдир. Шу сабабдан мавзуга оид тадқиқотлар хронологик кетма-кетликка кўра қуйидаги гуруҳларга ажратилди:

1) 1917 йилгача амалга оширилган ишлар; 2) совет йилларида бажарилган тадқиқотлар; 3) мустақиллик йилларида эълон қилинган ишлар; 4) хорижда амалга оширилган тадқиқотлар.

Биринчи гуруҳга оид адабиётлар Туркистонда Россия империяси мустамлакачилиги тарихининг иқтисодий-ижтимоий масалалари кесимида кўриб чиқилган³. Улар ичида Н.Дингельштедт, Г.Черданцев, Г.Гинс,

---

³ Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о Коканском ханстве от Мухаммеда-Али до Худаяр-Хана // Труды Восточного отделения Императорского археологического общества. Ч. 2. – Санкт-Петербург, 1856. – 370 с.; Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – Санкт-Петербург, 1867. – 72 с.; Романовский Д.И. Заметки по Среднеазиатскому вопросу (С приложениями и картою Туркестанского генерал-губернаторства). – Санкт-Петербург, 1868 – 293 с.; Кун А. Очерк Коканского ханства. Известия Императорского Русского географического общества. Т. 12. №1. 1876. – С. 1-12; Миддендорф А. Очерки Ферганской долины. – Санкт-Петербург, 1882. – 43 с.; Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. Казань. 1886. – 215 с.; Благовещенский В.И. К вопросу о вакуфах в Сырдарьинской области. Сборник материалов для статистики Сырдарьинской области издание Сырдарьинского Статистического Комитета. Ташкент, 1891. – С. 21-22; Гродеков, Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области. Т.1. Юридический быт / Материал собран Вышнегорским Г. – Ташкент: Типолитография С.И. Лахтина, 1889. – 215 с.; Русинов, В. Водоземельные отношения и община у туркмен. – Ташкент, 1889. – 55 с.; Дингельштедт Н.А. Опыт изучения ирригации Туркестанского края: Сырдарьинская область. Ч. 1. Обычное право. Водное хозяйство; Ч. 2. Современное состояние ирригаций с пятью картами. / Николай Дингельштедт. – Санкт-Петербург, 1893. – 514 с.; Гейнс А.К. Собрание литературных трудов, т. II. – Санкт-Петербург, 1898. – 742 с.; Ростиславов М.Н. Очерк видов земельной собственности и поземельный вопрос в Туркестанском крае. Типография брат. Пантелеевых. – Санкт-Петербург, 1898. – 33 с.; Шахназаров А.И. Очерк сельского хозяйства Туркестанского края. – Санкт-Петербург: Тип. СПб. градоначальства, 1898. – 512 с.; Шишов А.П. Таджики: этнографическое и антропологическое исследование. – Ташкент, 1910. Ч.1: Этнография. 1910. – 326 с.; Черданцев Г.Н. Водное право Туркестана в его настоящем и проектах ближайшего будущего / Г.Н. Черданцев. – Ташкент, 1911. – 36 с.; Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и в настоящем. Исторический очерк. – Ташкент, Типография Эл.-паров, типолит. О.А.Порцев, 1912. – 204 с.; Материалы по изучению хозяйства оседлого туземного населения в Туркестанском крае: Сартовское хозяйство в Чимкентском уезде Сырдарьинской области. – Ташкент, 1912. – 83 с.; Гинс Г.К. Основные начала проекта водного закона для Туркестана. – Санкт-Петербург: Типогр. Вайсберга Ф. и Гершунина П., 1912. – 76 с.; Кривошеин А.В.

Н.Бенцелевич, А.Шахназаров, Н.Гродеков, А.Миддендорф, В.Русинов, А.Добросмыслов, В.Благовещенскийларнинг асарлари айнан ер-сув муносабатларига бағишланган. Бироқ мазкур муаллифларнинг асарлари Туркистоннинг ер-сув манбаларини империя манфаатларига йўналтириш нуқтаи назаридан амалга оширилган тадқиқотлар эканлигини ҳам таъкидлаш лозим.

Иккинчи гуруҳга оид тадқиқотлар коммунистик мафкура ҳамда синфийлик назарияси тамойилига асосланган⁴. Шундай бўлса-да, булар ичида XX асрнинг 20-йилларида яратилган Н.Маллицкий, Е.Покровский, А.Шмидт ёки муҳожирликда ёзилган Аҳмад Заки Валидий асарлари, шунингдек, 1950–1970 йилларда яратилган А.Троицкая, А.Маджлисов, Р.Набиев, А.Жувонмардиевнинг ишлари шарқшунослик ва манбашунослик жиҳатидан алоҳида қийматга эга⁵. Чунки ушбу муаллифлар қишлоқ ва сув хўжалиги масалаларини ёритишда нафақат архив материалларини, балки тарихий кўлёзма асарларни ҳам кенг жалб қилган.

Учинчи гуруҳга Ҳ.Зиёев, Н.Абдурахимова, Д.Зиёева, С.Шодмонова, Ш.Мухамедовнинг ишлари⁶ ва У.Жумаев, Н.Қурбонова, Д.Ураков,

---

Записки главноуправляющего землеустройством и земледелием о проезде в Туркестанский край. – Санкт-Петербург, 1912. – С. 305; Бенцелевич Н.А. Водные пути Туркестана. – Санкт-Петербург, 1914. – XIV, 249, VIII с.

⁴ Дембо Л.И. Земельный строй Востока. Издание института живых восточных языков им. А.С. Енукидзе. 1927. – 120 с.; Галузо П.Г. Туркестан – колония (очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 года). – Москва: издание КУТВ, 1929. – 164 с.; Валиев А.Х. Положение дехканства Ферганы в конце XIX – в начале XX веков. – Ташкент. 1958. – 52 с.; Аминов А. Экономическое развитие Средней Азии (колониальный период). – Ташкент: Госиздат УзССР, 1959. – 297 с.; Ишимов М.П. Право водопользования в Узбекской ССР: дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1962. – 318 с.; Савицкий А.П. Поземельный вопрос в Туркестане (в проектах и законе 1867–1886 гг.). – Ташкент, 1963. – 207 с.; Хасанов Ф.С. Развитие торгового земледелия в Туркестане во второй половине XIX – начале XX веков (По материалам Сырдарьинской области): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1964. Галузо П.Г. Аграрные отношения на юге Казахстана 1867–1914 гг. – Алматы, 1965. – 345 с.; Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX – начале XX века. – Душанбе-Алма-Ата: “Ирфон”, 1967. – 333 с.; Юлдашев А.М. Аграрные отношения в Туркестане (конец XIX – начало XX вв.). – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 256 с.; Троицкая А.Л. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – Москва: “Наука”, 1969. – 156 с.; Мухаммаджонов А.Р. Куйи Зарафшон водийсининг суғорилиш тарихи (Қадимги даврдан то XX аср бошларигача). – Тошкент: Фан, 1972. – 300 б.; Юнусходжаева М.Ю. Из истории землевладения в дореволюционном Туркестане. – Ташкент: Фан, 1970. – 112 с.; Вексельман М.И. Российский монополистический и иностранный капитал в Средней Азии: конец XIX – начало XX вв. – Ташкент: Фан, 1987. – 145 с.

⁵ Маллицкий Н.Г. Обычное право водопользования в Ташкентском районе и отношение его к шарияту. // Вестник ирригации. 1925. – № 4. – С. 15-25; Покровский Е.П. Развитие водного права в Средней Азии. // Вестник ирригации. 1926. № 7. – С. 3-16; Шмидт А. «Шариат и право водопользования в Средней Азии». Народное хозяйство Средней Азии. 1926. № 8-9. – С. 3-16; Аҳмад Заки Валидий. Бугунги Туркистон ва яқин мозиси. – Қоҳира. 1940. – 704 б.; Чехович О.Д. О некоторых вопросах истории Средней Азии к середине XVIII-XIX веков. // Вопросы истории. 1956. – № 3. – С. 84-95; Шалашилин И.Е. К вопросу о причинах отставания районов орошаемого земледелия Средней Азии к середине XIX века. // Вопросы истории. 1960. – № 9. – С. 33-52; Жувонмардиев А. XVI-XIX асрларда Фарғонада ер-сув масалаларига доир. – Тошкент, 1965. – 182 б.; Троицкая А.Л. Каталог архива кокандских ханов XIX века. – Москва: “Наука”, 1968. – 588 с.; Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства. – Ташкент, 1973. – 388 с.

⁶ Зиёев Ҳ. Ўзбекистонда пахта яккаҳокимлиги учун кураш ва унинг Россия хомашёси манбаига айлантирилиши. – Тошкент: Фан, 1995. – 96 б.; Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида унвон ва мансаблар. // Шарқ юлдузи. 1995. № 3-4. – Б. 214-221.; Зиёева Д. XIX аср иккинчи ярми XX аср бошларида чоризмнинг Туркистон моддий бойликларини ўзлаштириш сиёсати. // “O‘zbekiston tarixi” илмий журнали. – Тошкент, 2000. – № 1-2. – С. 22-37; Абдурахимова Н., Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. – Тошкент: Академия, 2002. – 240 б.; Болтабоев С. Туркистондаги вақф мулклари тарихи. – Наманган: Наманган, 2005. – 58 б.; Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустамлака ва зулм исканжасида (XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари). –

А.Базарбаев, У.Ўсаровнинг диссертацияларида Туркистон мустамлака даври тарихига холис баҳо берилганини алоҳида қайд этиш лозим⁷. Асосан, рус архив ҳужжатлари, тарихий асарлар ва даврий матбуот маълумотлари асосида ишланган ушбу тадқиқотларда Россия империясининг Туркистонда олиб борган мустамлакачилик сиёсати очиб берилган. Масалан, Ҳ.Зиёев асарларида ер-сув муносабатлари мустамлака ҳукуматининг пахта етиштириш сиёсати билан боғлиқликда, У.Ўсаровнинг ишида умум Туркистондаги ер-сув муносабатларига оид сиёсат мустамлака маъмурлари ҳисоботлари асосида таҳлил қилингани диққатга сазовор. Шунингдек, Туркистонда мустамлака бошқарув тизимига оид фундаментал тадқиқотлардан бири ҳисобланган Н.Абдурахимованинг монографиясида суғориш ва солиқ маъмуриятининг рус бошқарув тизимига ўтказилиши ва унинг оқибатлари таҳлилини алоҳида қайд этиш мумкин. Бироқ ер-сув муносабатлари масалаларини ёритишда мазкур тадқиқотларда маҳаллий манбалар ва миллий матбуот маълумотларидан кам фойдаланилган. Шундай бўлса-да, ушбу адабиётлар мазкур тадқиқот иши учун услубий жиҳатдан ёрдам беради.

Тошкент, 2006. – 352 б.; Насритдинов Қ. Фарғона водийсининг суғорилиш тарихи (XIX аср иккинчи – XX аср биринчи ярми). – Тошкент, 2009. – 224 б.; Воҳидов Ш. Кўкон хонлигида тарихнавислик (генезиси, функциялари, намояндалари, асарлари). – Тошкент: Akademnashr, 2010. – 316 б.; Исоқов З. Фарғона водийси анъанавий деҳқончилик маданияти. – Тошкент, 2011. – 142 б.; Шодмонова С.Б. Туркистон тарихи – матбуот кўзгусида. – Тошкент: Yangi nashr, 2011. – 296 б.; Азизов И. XIX асрнинг сўнги чораги XX асрнинг бошларида Бухоро амирлигида хароҷ солиғи. // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахборот. 2012. № 4.– Б. 25-27.; Абдурахимова Н. Колониальная система власти в Туркистане во второй половине XIX – в начале XX века. // O‘zbekiston tarixi. – Тошкент, 2014. – № 1. – С. 71-80.; Абдурашулов У.А. Правовая и фискальная динамика землевладения в Хорезме (XIX – начало XX в.). // Восток (Oriens). – 2015. – Б. 32-46.; Духовный В.А., де Шуттер Ю. Вода в Центральной Азии прошлое, настоящее и будущее. – Kazak universiteti, 2018. – 466 с.; Мухамедов Ш.Б. Особенности землевладения и водопользования в Средней Азии и Алжире в XIX в. // Метаморфозы истории. 2019. – № 13. – С. 108-124.; Мухамедов Ш.Б. Россия и Средняя Азия: страницы истории, личности, мнения. – Ташкент: Baktaria press, 2020. – 372 с.; Аширов А. Ўзбек маданиятида сув. – Ташкент: Akademnashr, 2020. – 246 б. Исоқова М. Мустамлакачилик даври тарихини тадқиқ этиш борасидаги айрим мулоҳазалар. // O‘zbekiston tarixi. – Тошкент, 2021. – № 1. – С. 24-39.

⁷ Хаклиев В.Б. Сельская община северной Ферганы в конце XIX – начале XX вв: автореф. дис. ... док. ист. наук. – Ташкент, 1998 – 27 с.; Маллабоев Б.Б. Чоризмнинг Туркистонда вақф мулкчилиги сиёсати (Хожа Аҳрор авлодлари вақф мулкчиси мисолида): тарих фан. номз. ... дисс. – Наманган, 2004. – 163 б.; Ураков Д. Туркистонда Россия империяси маъмуриятининг расмий ҳисоботлари (XIX аср охири – XX аср бошлари): тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006. – 136 б.; Жумаев У. Россия империясининг Туркистондаги солиқ сиёсатининг шаклланиши: асосий босқичлари ва таракқиёти: тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 175 б.; Курбонова Н. Чоризмнинг Туркистондаги аграр сиёсати ва унга қарши кураш: тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 32 б.; Султонов Ў.А. Тошкент вақф ҳўжалигида анъаналар, ислохотлар ва муаммолар (XVI–XX аср бошларига оид тарихий ҳужжатлар асосида). Докторлик диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2016. – 92 б.; Базарбаев А.М. XIX аср охири – XX аср бошларида Мирзачўлда аграр муносабатлардаги ўзгаришлар: тарих фанл. бўй. фалс. док. ... дисс. (PhD). – Тошкент, 2018. – 170 б.; Ҳайитов Ж.Ш. Туркистонда янги экин навларининг тарқалиши ва улардаги ўзгаришлар (XIX аср охири – XX аср бошлари): тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Андижон, 2020. – 24 б.; Исакова Ф.Р. Фарғона водийси кишлоқларидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ва маданий ҳаёт (XIX аср охири – XX аср биринчи чораги): тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Андижон, 2021. – 24 б.; Мирзаев Н.М. XIX–XX аср бошларида Тошкент қозихоналарида ижтимоий муносабатларга оид ҳужжатлар. Тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Тошкент, 2021. – 52 б.; Усаров У.А. Россия империясининг Туркистон ўлкасидаги ер-сув муносабатларига оид сиёсати. Тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Тошкент, 2021. – 51 б.

Тўртинчи гуруҳ адабиётлари эса хорижда мустамлака даври Туркистон тарихи ҳақида қизиқарли таҳлил ва хулосалар акс этган тадқиқотлар⁸ ҳисобланади. Улар ичида М.Иоффе, А.Моррисон, П.Сартори, Б.Пенати, С.Абашин, Р.Почекаев, П.Шаблей, С.Левайларнинг ишларида ер-сув муносабатлари ҳам ёритиб ўтилган. Хусусан, Александр Моррисонинг Самарқанд ва Беатриче Пенатининг Фарғона вилоятлари мисолида олиб борган тадқиқотлари⁹, жаҳон тарих илмида микротарих усулида бутун давр ва минтақа тарихига баҳо беришга алоҳида эътибор қаратилаётганидан далолат бериб, мазкур ишнинг ҳам аҳамиятли эканлигини кўрсатади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилаётган илмий тадқиқот муассасасининг тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институтининг “Ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихи (энг қадимги

---

⁸ Williams D.S.M. Land Reform in Turkestan // *The Slavonic and East European review*. 1973. – Т. 51. – №. 124. pp. 428-438; Yaroshevski D.B. Russian Regionalism in Turkestan // *The Slavonic and East European Review*. – 1987. – pp. 77-100; Joffe M. Autocracy, capitalism and empire: the politics of irrigation // *The Russian Review*. 1995. – Т. 54. – №. 3. pp. 365-388; Литвинов П.П. Государство и ислам в Русском Туркестане (1865–1917) (по архивным материалам). – Елец, 1998. – 320 с.; Абашин С. Н. Быть или не быть общине в Туркестане: споры в русской администрации в 1860-18 80-х годах // *Вестник евразии*. 2001. – №. 4. – С. 35-62; Абашин С.Н. Ислам в бюрократической практике царской администрации Туркестана (Вакуфное дело дахбитского медресе, 1892–1900) // *Сборник русского исторического общества*. – Т. 7 (155). – Россия и мусульманский мир. – М., 2003. – С. 163-191; Crews R. For prophet and tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia. – Cambridge, Mass; London, 2006. – 408 p.; Загидуллин И.К. Вакуфы в имперском правовом пространстве // *Ислам и благотворительность. Материалы всероссийского семинара «Ислам и благотворительность»*. – Казань, 2006. – С. 44-103; Центральная Азия в составе Российской империи / отв. редакторы Абашин С.Н., Арапов Д.Ю., Бекмаханова Н.Е. – М.: НЛЮ, 2008. – 464 с.; Sartori P. Colonial legislation meets shari'a: Muslims' land rights in Russian Turkestan // *Central Asian Survey*. 2010. – Т. 29. – №. 1. pp. 43-60; Penati B. Swamps, sorghum and saxauls: marginal lands and the fate of Russian Turkestan (c. 1880–1915) // *Central Asian Survey*. – 2010. – Т. 29. – №. 1. pp. 61-78; Фурсов К. Имперская экономическая политика в Русском Туркестане и Британской Индии: сходства и различия // *Восток. Афро-азиатские общества: история и современность*. 2010. – № 6. – С. 28-44; Isogai K. Seven Fatwa Documents from Early 20th Century Samarqand. The Function of Mufti in the Judicial Proceedings Adopted at Central Asian Islamic Court // *Annals of Japan Association for Middle East Studies*. 2011. – № 27-1. pp. 258-282; Penati B. The Cotton Boom and the Land Tax in Russian Turkestan (1880–1915) // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. 2013. – Т. 14. – № 4. pp. 741-774; Моррисон А. «Мы не англичане...» К вопросу об исключительности российского империализма // *Восток свыше*, 2015. – № 3. – С. 69-79; Peterson M. K. Engineering Empire. Russian and foreign hydraulic experts in Central Asia, 1887-1917 // *Cahiers du monde russe. Russie-Empire russe-Union soviétique et États indépendants*. 2016. – Т. 57. – № 57/1. pp. 125-146; Sartori P. Visions of Justice: Shari'a and Cultural Change in Russian Central Asia. – Brill, 2016. – 392 p; Penati B. “A field upstream is better than a mirab brother”: who paid for water in Tsarist Turkestan // *Workshop Water and Power*. – OSU. 12-14 May 2016. pp. 1-23; Алимджанов Б.А. Экономическая политика Российской империи в Туркестанском генерал-губернаторстве (вторая половина XIX- начало XX вв.): дис. ... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 376 с.; Levi S. C. The Rise and Fall of Khoqand, 1709-1876: Central Asia in the Global Age. – University of Pittsburgh Press, 2017. – 288 p.; Pochekaev R. 'Water Law' as an Instrument of Russian Imperial Policy in the Central Asian Khanates // *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP*. 2017. – Т. 73. pp. 1-17.; Kim L., Pianciola N. Introduction: Watering the Land-Based Empires // *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 2019. – Т. 62. – №. 4. pp. 525-559; Сартори П., Шаблей П. Эксперименты империи: Адат, шариат и производство знаний в Казахской степи. – *Новое Литературное Обозрение*, 2019. – 280 с; Fatih Çolak. *Alman İmparatorluğu ve Türkistan (1910-1920)*. – Konya. Çizgi Kitabevi, 2019. – 400 s.

⁹ Morrison A.S. Russian rule in Samarkand, 1868–1910: A comparison with British India. – University of Oxford (United Kingdom), 2008; Morrison A. Amlākdārs, Khwājas and Mulk land in the Zarafshan Valley after the Russian Conquest. / *Explorations in the social history of Modern Central Asia (19th-early 20th century)*. Ed. Paolo Sartori, 2013. pp. 1-38; Penati B. Notes on the Birth of Russian Turkestan's Fiscal System: A View from the Fergana Oblast' // *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 2010. – Т. 53. – №. 5. pp. 739-769; Penati B. Life on the Edge: Border-Making and Agrarian Policies in the Aim District (Eastern Fergana), 1924–1929 // *Ab Imperio*. 2014. – Т. 2014. – №. 2. pp. 193-230.

замонлардан ҳозиргача)” номли ўн жилдлик академик илмий асар илмий тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади. Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятида ер эгалиги ва сувдан фойдаланиш тизимидаги мавжуд анъаналар ва мустамлака даврида рўй берган ўзгаришларнинг Ўзбекистонда ер мулкчилиги ҳамда сув ҳуқуқи тарихида тутган ўрнини ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Туркистон ерларига Россия империясининг тажовузи арафасида ҳудудда ерга эгалик қилишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

Россия империяси истилоси арафасида ўлкада мавжуд сув ҳуқуқи ва сув хўжалиги тизимини тадқиқ этиш;

ҳудуднинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ҳаёти тўғрисида янги маълумотлар берувчи тарихий ҳужжатлар ва бошқа турдаги манбаларни илмий муомалага киритиш;

ер эгалигидаги ўзгаришлар, солиқ ва кўчириш сиёсатининг халқ турмушига таъсирини ёритиш;

сувдан фойдаланиш ҳуқуқи ва сув хўжалиги соҳасидаги ўзгаришларни ҳамда уларнинг оқибатларини таҳлил этиш;

мустамлака даврида ер-сув муносабатларида шариат ва одат ҳуқуқи амалиётининг тутган ўрнини кўрсатиб бериш;

вақф ерларига нисбатан олиб борилган мустамлакачилик сиёсатининг мазмун-моҳиятини очиқ бериш;

тадқиқот юзасидан тегишли хулосалар чиқариш ҳамда илмий-амалий аҳамият касб этган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг объектини 1867–1917 йилларда Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятида ер эгалиги ва сувдан фойдаланиш тизими ташкил этади.

Тадқиқотнинг предметини Россия империяси мустамлакачилиги даврида Сирдарё вилояти мисолида Туркистонда ер эгалиги муносабатлари, сув ҳуқуқи, сув хўжалиги тизими, солиқ тизимидаги ўзгаришлар ҳамда ушбу даврда амалда бўлган мусулмон ер-сув муносабатларини ўрганиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида нарратив, микротарих, қиёсий ва мантиқий таҳлил каби илмий тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Россия империяси бошқаруви ўрнатилгач, Сирдарё вилоятининг экин ерларига мустамлакагача мавжуд бўлган ҳосилдан олинган солиқлар билан бирга мулк солиғининг ҳам жорий қилингани, бунинг натижасида ер нархининг пасайгани; ер мулкчилигига фақатгина давлат ва хусусий тушунчалари қўллангани сабабидан жамоа ерларининг тугатилганлиги, вақф ерларининг кескин камайгани аниқланган;

Сирдарё вилояти мисолида мустамлака ҳукуматининг ўлкада ерга эгалик қилиш ҳамда сувдан фойдаланиш тизимида мукамал қонун ва қоидаларни ишлаб чиқмагани, аграр соҳани ривожлантиришга давлат хазинасидан маблағ ажратишни хоҳламагани, унинг ўрнига мавжуд тартиб ва суғориш

манбаларини империя манфаатларига бўйсундирилган ҳолда сақлаб қолишга ҳаракат қилгани исботланган;

XIX аср охири – XX аср бошларида Сирдарё вилояти ер эгаллиги муносабатларида “шуфъа” – қўшничилик ҳуқуқи амалиёти кенг қўллангани, хусусан, ер сотиб олишда қўшнининг устунлиги, ушбу ҳуқуқнинг ер олди-сотди муносабатларида жамоа яхлитлигини сақлашга қаратилгани, Туркистонда ушбу ҳуқуқ суғориш иншоотларига нисбатан ҳам қўллангани далилланган;

Сирдарё вилоятидаги суғориш иншоотларининг барчаси империя мулкига айлантирилиши, мавжуд сув манбалари эвазига пахта ерларининг кўпайиши ҳамда миллий суғориш бошқарув тизими вакилларининг рус маъмурий тизими бўғинига айлантирилиши натижасида Туркистонда суғориш тизими ишдан чиққани; аҳоли ўртасида сувни тенг тақсимлашда адолатсизликларга йўл қўйилгани аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

мустамлака давр миллий тарихчиларнинг асарлари, архив ҳужжатлари, статистик тўплам ва ҳисоботлардан ташқари, архивда мавжуд аҳоли мурожаатлари ва миллий матбуотнинг мазкур масалага оид маълумотлари илмий истеъмолга киритилиб, улар асосида ўлкадаги ер-сув муносабатлари очиқ берилган;

XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари ер-сув муносабатларига доир 265 га яқин ҳужжат, шундан, 20 та аҳоли мурожаати (ариза, шикоят ва таклифлар), 25 та хонлик даври ер эгаллиги, солиқлар ва сув хўжалигига тегишли патта ва муборакномалар, 10 га яқин ривоят, 30 га яқин ер олди-сотдиси, “шуфъа”, “ижара”, “тамлик”, “ибро”га оид қозилик ҳужжатлари, шунингдек, 50 га яқин қозилар дафтари қайдлари, 10 га яқин нотариус ҳужжатлари, шунингдек Туркистон даврий матбуотидаги 100 га яқин мақолалар аниқланиб, илмий муомалага киритилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончилиги диссертация мавзуга доир архив ҳужжатлари, қўлёзма манбалар, рус маъмурларининг ҳисобот ва хотиралари, статистик тўпламлар, мустамлака ва жадид даврий матбуоти материаллари асосида ёзилгани, жумладан, Ўзбекистон Миллий архиви жамғармаларидаги¹⁰ рус, араб имлосида ёзилган форс ва ўзбек тилидаги қозилик ҳужжатлари, ривоятлар, аҳоли мурожаатлари, Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар жамғармасидаги¹¹ миллий тарихчиларнинг қўлёзма асарлари, жадид ва рус

---

¹⁰ ЎзМА, Ф. – И-1 – Туркистон генерал-губернатори девонхонаси ҳужжатлари; ўша жойда: И-7 – Деҳқончилик ва давлат мулклари бошқармаси ҳужжатлари; ўша жойда: И-17 – Сирдарё вилоят бошқармаси ҳужжатлари; ўша жойда: И-36 – Тошкент шаҳар бошлиғи девонхонаси ҳужжатлари; ўша жойда: И-164 – Тошкент қози калони ҳужжатлари; ўша жойда: И-362 – Тошкент шаҳар қозилар съезди ҳужжатлари; ўша жойда: И-364 – Кўкча даҳаси қозиси ҳужжатлари; ўша жойда: И-717 – Туркистон генерал-губернатори кенгаши журнали; ўша жойда: И-1008 – Хомутов шахсий жамғармаси; ўша жойда: И-1043 – Қўқон хонлари архиви; ўша жойда.

¹¹ Мухаммад Юнус ибн Мухаммад Амин - Мухаммад Юнус Тоиб. Тарихи Аликули Амирлашқари. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, № 12136; Мухаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, № 11108; Абу Убайдуллоҳ Тошкандий. Хулосат ул-аҳвол. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, № 2084; Мухаммад Солих ибн Мухаммад Раҳим Тошкандий. Тарихи жадида-и Тошканд. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, № 7791, 5732, 11072, 11073.

даврий матбуоти¹² каби бирламчи манбаларга таянилгани, Республика ва халқаро илмий анжуманларда муҳокама қилингани, тадқиқот натижаларининг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқлангани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда баён этилган таҳлилий мулоҳазалар, назарий хулоса ва таклифлар ер-сув муносабатлари мисолида XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари Туркистон тарихини ўрганишдаги услубий ёндашувлар, янгича илмий қарашлар ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларга оид назарий хулосаларни такомиллаштиришга асос бўлади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти Ўзбекистон тарихининг мустамлака давр тарихини тўлдириши, тарихчилар, қишлоқ ва сув хўжалиги мутахассислари, ҳуқуқшунослар, исломшунослар учун амалий қўлланма вазифасини ўташи, шунингдек, талаба ва мутахассис тингловчилар учун махсус ўқув курси, семинар ва тадбирлар учун кенг фойдаланишга хизмат қилиши билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятида ер эғалиги ва сувдан фойдаланиш тизимини ўрганиш натижасида олинган илмий янгиликлар ва амалий таклифлар асосида:

Сирдарё вилояти мисолида мустамлака ҳукуматининг ўлкада ерга эғалик қилиш ва сувдан фойдаланиш тизимида мукамал қонун ва қоидаларнинг ишлаб чиқмагани, аграр соҳани ривожлантиришга давлат хазинасидан маблағ ажратилмагани, унинг ўрнига мавжуд тартибни империя манфаатларига бўйсундирилган ҳолда сақлаб қолишга ҳаракат қилгани, ер эғалиги муносабатларида “шувъа” – қўшничилик ҳуқуқи амалиёти кенг қўллангани, ушбу ҳуқуқ суғориш иншоотларига нисбатан ҳам қўллангани каби маълумотлардан “O‘zbekiston tarixi” телеканалида эфирга узатилган “Очиқ дарс” кўрсатуви сценарийсини ишлаб чиқишда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон” телерадиоканали давлат унитар корхонасининг 2022 йил 24 февралдаги 06-28-459-сон маълумотномаси). Тадқиқот натижаларининг жорий этилиши ер-сув муносабатлари тарихи тўғрисида янги маълумотларни оммалаштиришга хизмат қилган.

Ўзбекистон тарихи давлат музейи доимий экспозициясининг “XIX–XX асрларда Ўзбекистон” бўлимида Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятининг ер эғалиги ва сувдан фойдаланиш тизимининг ҳолати, суғориш иншоотларининг барчаси давлат тасарруфига ўтказилгани, вақф ерларининг кескин камайгани, мавжуд сув манбалари эвазига пахта ерларининг кўпайиши ҳамда миллий суғориш бошқарув тизими вакилларининг рус маъмурий тизими бўғинига айлантирилиши, сув тақсимотидаги адолатсизликларни кенг ёритишда фойдаланилган (Ўзбекистон Фанлар

---

¹² Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси қўлёзмалар ва нодир нашрлар базасидаги “Таржимон”, “Тужжор”, “Шухрат”, “Хуршид”, “Тараққий”, “Садои Туркистон”, “Садои Фарғона”, “Вакт”, “Туркистон вилоятининг газети” “Современная летопись”, “Голос”, “Туркестанские ведомости” газеталари.

Академиясининг 2022 йил 15 июндаги 3/1255-1380-сон маълумотномаси). Тақдим этилган материаллар музей жамғармалари ва кўрғазмасини тарихий ҳужжатлар, илмий маълумотлар билан бойитишга хизмат қилган. Шунингдек, музей ходимларининг касбий фаолиятларини такомиллаштириш, музейга ташриф буюрувчиларда XIX аср охири – XX аср бошларида ўлка иқтисодиёти, айниқса, қишлоқ хўжалигининг аҳволи ҳақида кенгрок тасаввурга эга бўлиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 7 та халқаро ва 5 та республика миқёсидаги илмий-амалий анжуманлар ҳамда Фанлар академияси Тарих институти Ёш олимлар кенгашида қилинган маърузаларда муҳокамадан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 24 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 12 та мақола (улардан 9 таси республика ва 3 таси хорижий журналларда), 12 та халқаро ва республика илмий-амалий анжуманлар тезисларида эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ҳамда иловадан иборат бўлиб, ишнинг ҳажми 145 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **Кириш** қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, ишнинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети, тадқиқотнинг усуллари, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти, амалиётга жорий қилиниши ва апробацияси, нашр этилган ишлар, диссертация тузилиши ва ҳажми бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Россия империясининг тажовузи арафасида Сирдарё худудларида ер эгаллиги ва сувдан фойдаланиш тартиби”** деб номланган биринчи бобида Россия империяси истилосига қадар Сирдарё вилояти худудида ер-сув муносабатларига доир маълумотлар акс этган.

Истилогача мазкур худуднинг катта қисми Қўқон хонлигининг маъмурий бўлаги ҳисобланиб, Тошкент беклиги орқали бошқарилган¹³. Шу сабабдан мазкур худудлардаги ер эгаллиги муносабатларини кўпроқ Қўқон хонлиги қонунчилиги доирасида таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

Мазкур бобнинг **“Ерга эгаллик қилиш ва ундан фойдаланиш масалалари”** деб номланган биринчи параграфида ер эгаллиги масалалари таҳлил қилинган. Марказий Осиёнинг барча хонликларида бўлгани каби,

---

¹³ Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустамлака ва зулм исканжасида (XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари). – Тошкент, 2009. – Б. 16; Султонов Ў. Тошкент Қўқон хонлиги таркибида (“Тарихи жадидаи Тошканд” ва “Хулосат ул-аҳвол” асарларидаги маълумотлар таҳлили). // O‘zbekiston tarixi, 2007. – № 2. – Б. 59.

Қўқон хонлигида ҳам ерлар эгалиги жиҳатидан, асосан, учга: давлат, хусусий ва вақф ерларга бўлинган.

Хонлик хўжалик ҳужжатларида давлат ерларига нисбатан “замини мамлакаи ханийа”¹⁴ ёки мирий, подшойи атамалари ишлатилади, эгасиз ерлар эса “замин била малик”¹⁵ сифатида келтирилган. Эътиборлиси шундаки, Қўқон хонлиги ҳужжатларида давлат ерларига нисбатан амлок атамаси учрамайди. Ҳужжатларда амлок номи остида, асосан, хусусий мулклар назарда тутилган.

Хусусий ерлар икки тоифага: солиқдан озод этилган ва солиқ тўловчи мулкларга ажратилган. Ерни солиқдан озод этилган “мулки ҳурри холис”га айлантриш учун мулк эгаси ўз ҳосилидан солиққа тўлайдиган улуши миқдоридаги ерини давлат ҳисобига ўтказиши шарт қилиб қўйилган¹⁶. Тошкент беклиги ҳудудида Қўқон хонлари томонидан давлат олдидаги хизматлари учун турли шахсларга давлат ерларидан хусусий мулк сифатида ажратиб берилган “тархон” ерлар тўғрисида ҳам маълумотлар мавжуд¹⁷. Шахсий мулк ерларининг олди-сотди амалиёти, мерос қолдириш ва вақфга ўтказиш ҳужжатлари хонликда ушбу мулк шаклининг эркин тасарруф этиш ҳуқуқи таъминланганини кўрсатади. Масалан, худди юқоридаги каби Авлиёотада Аҳмад парвоначи ерларни вақфга айлантиргани ҳам маълум¹⁸. Биз тадқиқ этаётган ҳудудда вақф ерларининг асосий улуши Тошкент ҳудудига тўғри келар эди. Айнан Тошкент ҳудудидаги вақф ерлари кейинчалик мустамлакачилар ҳужумига учради.

Айрим тадқиқотчилар Туркистонда ва умуман бутун Марказий Осиёда ер эгалигида жамоа ерлари мавжудлигини шубҳа остига олишади¹⁹. Мазкур ерлар давлат ёки маълум бир шахс мулкида бўлиб, деҳқон жамоаларида фақатгина ердан фойдаланиш ҳуқуқи бўлган, деган фаразни келтиришади. Аммо мавжуд манба ва архив ҳужжатлари қадимда Туркистонда айнан жамоа эгалигидаги ерлар ҳам бўлганини кўрсатади. Масалан, Тошкент шаҳри шимолида жойлашган Хумсон қишлоғида жамоа эгалигидаги ерлар XX аср бошларигача сақланиб қолган.

Жамоа ерларидан ташқари ҳудудда мавжуд ер эгалиги шаклларининг барчасида ижара асосида деҳқонлар ишлаган. Масалан, Абу Убайдуллоҳ Тошкандий Бўрижар ариғи бўйида жойлашган ерларида “чорикор” ижарачилардан ташқари ўзининг ишчилари “хизматкорон” ҳам ишлаганини келтириб ўтади²⁰. Чорикор етиштирган ҳосилининг 1/5 қисмини хароғга

¹⁴ ЎзМА, И-1043-жамғарма, 1-рўйхат, 3-ҳужжат.

¹⁵ “زمين بلا مالك” – форс. араб. эгасиз ер.

¹⁶ Гейнс А.К. Управление Ташкентом при кокандском владычестве. (Как характеристика администрации среднеазиатских городов). Собрание литературных трудов. Т. II, – Санкт-Петербург, 1898. – С. 441.

¹⁷ ЎзМА, И.17-жамғарма, 1-рўйхат, 13271-йиғмажилд, 6-варақ.

¹⁸ ЎзМА, И.1008- жамғарма, 1-рўйхат, 84-иш, 7-варақ.

¹⁹ Мустамлака даврида Туркистонда жамоа ерларнинг мавжудлиги масаласи кўп муҳокамаларга сабаб бўлган, аксарият мустамлака даври тадқиқотчилари ўлкада жамоа ерларининг борлигини инкор қилишган. Бу ҳақда батафсил қаранг: Абашин С.Н. Быть или не быть общине в Туркестане: споры в русской администрации в 1860-1880-х годах // Вестник евразии. 2001. – №. 4. – С. 35-62.

²⁰ Абу Убайдуллоҳ Тошкандий. Хулосат ул-аҳвол. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма, № 2084, 212а-варақ.

тўлагач, қолган ҳосилнинг 3/4 қисмини ер эгасига топширган²¹. Унинг ўзида ҳосилнинг 1/4 қисми қолган, шунинг учун ҳам “чоряк” – тўртдан бир қисмга ишловчи деб аталган.

Россия империяси истилосига қадар ер эгаллигига оид солиқлар мазмунан ер солиғини билдирса-да, мулк солиғи эмас эди. Ердан олинган ҳосилнинг 1/10 ёки 1/5 миқдорида хароҷ олинган. Таноб пули ёки танобона – ишлов берилган ернинг ҳар бир таноби миқдорида йиғилган солиқ. Натура шаклида йиғиш ноқулай бўлгани учун танобона пул билан 11 тангадан 3 тиллогача бўлган миқдорда олинган. Айтиш мумкинки, Россия империяси босқини арафасида Тошкент, Туркистон, Чимкент ва шунингдек, хонликнинг кўчманчи қозоқлар яшайдиган дашт ҳудудларида солиқлар миқдори ҳаддан ташқари ошиб кетади²². Албатта, бу ҳолат маҳаллий маъмуриятнинг ўзбошимча сиёсати ўлароқ вужудга келган.

Мазкур бобнинг “Сув хўжалиги тизимидаги ҳуқуқий муносабатлар” деб номланган иккинчи параграфида суғориш бошқаруви ва сувдан фойдаланиш соҳаси таҳлилига доир масалалар ёритиб берилган.

Қўқон хонлиги тарихига оид архив манбаларида хонликдаги сувдан фойдаланиш масаласига тегишли ҳужжатлар кам сақланиб қолган²³. Тошкент руслар томонидан ишғол қилинишидан олдин, Қўқон хонлиги даврида шаҳарнинг суғориш тизими – учта дарвоза ҳамда шаҳарнинг тўртдан бир қисми экин еридан ташкил топган тўрт қисмга бўлиниб, уларнинг ҳар бири бош ариқ-оқсоқолга бўйсундирилган эди²⁴. Эътиборли жиҳати шундаки, Туркистон ва Авлиёота шаҳарларининг тизими айнан шу тарзда тўртга бўлиб бошқарилган²⁵. Мироббоши ихтиёрида 5 нафар кичик ариқ оқсоқол ҳам фаолият юритган. Ҳар бир мироббоши ўзининг ҳудудини ариқларга қараб 6 қисмга бўлиб, бир қисмини ўзи бошқариб, қолганини қўл остидаги бешта миробга бўлиб берган²⁶.

Сув маъмуриятининг хизмат ҳақлари тўғрисида турли манбаларда турлича маълумотлар келтирилган. Бунда ҳудудлар кесимида ҳам турли фарқларни учратиш мумкин. Масалан, Тошкент беклигида мироблар ўз хизматлари учун ойлик маош олмаган, шундай бўлса-да, маҳаллий беклар уларга ҳар йили қуйидагича миқдорда ҳадялар бериб турган: мироббошиларга 3 та чопон, эгар-жабдукли от ва 200 пуд²⁷ миқдорда ҳар хил қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, кичик миробларга эса 1 тадан чопон,

²¹ Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида тарихнавислик (генезиси, функциялари, намояндалари, асарлари). – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 64.

²² Муҳаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алиқули Амир Лашкар. ЎЗР ФА ШИ, қўлёзма, № 12136, 14-18 варақлар.

²³ Ўзбекистон Миллий Архивида Қўқон хонлигига тегишли давлат ва жамиятнинг турли масалаларига оид 3800 та ҳужжатлар ичидан сувдан фойдаланиш ва суғориш маъмуриятига алоқдор жами 15 та ҳужжат мавжуд – О.З.

²⁴ ЎЗМА, И-1-жамғарма, 14-рўйхат, 578-йиғмажилд, 1-варақ.

²⁵ Гейнс А.К. Дневник 1866 года. Путишествие в Туркестан. – С. 285.

²⁶ Дингельштедт Н.А. Опыт изучения ирригации Туркестанского края: Сырдарьинская область. – С. 191-192.

²⁷ 1 пуд – 16 кг. Қаранг: Хинц В., Давидович Е.А. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему: Е.А Давидович: Материалы по метрологии средневековой Средней Азии. – Наука, 1970. – С. 100.

жабдуқли от ва 100 пуд маҳсулот берилган, бундан ташқари, барча ариқ оқсоқоллари харож ва таноб солиқларидан озод қилинган²⁸.

Қишлоқларда эса суғориш маъмурияти аъзолари ўз меҳнатлари учун жамоадан ҳеч қандай ҳақ олишмасди. Фақатгина доимий назорат ҳамда тадбирларни талаб қиладиган, кўп вақт сарфлаш керак бўлган суғориш тарқмоқлари жойлашган ҳудудларда мироблар “кепсен” номи билан маълум бўлган алоҳида мукофот билан тақдирланишган²⁹.

Ариқ оқсоқоллар Туркистон ўлкаси деҳқончилигининг қон томири ҳисобланган ариқларни таъмирлаш ва тозалаш ишларидан ташқари унинг дахлсизлиги ҳамда хавфсизлигига ҳам жавоб берганлар. Одатга кўра, бош ариқ бўйидаги ерлар – “обраҳа”лар хусусий мулк бўла олмаган, балки ариққа тегишли, деб қаралиши керак эди³⁰. Мазкур қоида ариқлар атрофи бирор-бир иншоот билан ўралмаслиги ва ҳеч қандай тўсиқсиз кузатиш ҳамда назорат остида сақлаш учун жорий этилган. Хусусий мулк ерларига тегишли “обраҳа”ларни ер билан бирга сотиш ҳолатини мустамлака даври Тошкент қозилар дафтарида учратиш мумкин³¹. Бунда “обраҳа”нинг қадимийлигига эътибор берилган, яъни мавжуд ариқдан ер эгасининг янги “обраҳа”ни чиқаришига йўл қўйилмаган³².

Шундай қилиб, тарихий манбалар Қўқон хонлигида турли тарихий даврларда суғориш ишлари ташкиллаштирилгани ва ривожлангани, ҳукмдорлар суғориш тизимини қўллаб қувватлашга доим ҳаракат қилишгани ҳамда бу билан ўзларининг хонлик мавқеларини мустаҳкамлаганликлари тўғрисида гувоҳлик беради.

Диссертациянинг **“Мустамлака бошқарув ва Сирдарё вилояти ер-сув муносабатларидаги ўзгаришлар”** деб номланган иккинчи бобида Туркистон Россия империяси томонидан забт этилгач, янги тузилган Сирдарё вилоятида қишлоқ хўжалик ҳаётидаги ўзгаришлар тадқиқ қилинган.

Ушбу бобнинг **“Ер эгалигидаги ўзгаришлар, солиқ ва кўчириш сиёсати”** деб номланган биринчи параграфида мустамлака ҳукуматнинг ер эгалигида амалга оширган ўзгаришлари, кўчириш ва пахта сиёсати ҳамда унинг оқибатлари таҳлил қилинган.

Мустамлакачиликнинг илк даврида ер эгалиги масаласида рус ҳукуматининг биринчи иши солиқ йиғиш ишларини ташкил этиш бўлди. 1886 йилги “Низом”нинг қабул қилинишигача ўлка маъмурларнинг асосий ғояси Туркистондаги барча ерларни давлат мулкига айлантириб, аҳолини давлат ерларидан фойдаланиш учун белгиланадиган “оброк” солиғига тортиш бўлди. Фақатгина 1886 йилги “Низом” билан бу ғоя тўхтаб, хусусий мулкчилик қисман тан олиниб, аҳолига ер “поземельный” солиғини юклаш белгиланди. “Оброк” эса давлат ҳисобидаги барча турдаги: экин ери, боғлар, томорқалар, қишлоқ хўжалик бинолари, бозор ерларидан фойдаланганлик

²⁸ ЎзМА, И-1-жамғарма, 14-рўйхат, 216-йиғмажилд, 23-варақ.

²⁹ Дингельштедт Н.А. Опыт изучения ирригации Туркестанского края. – С. 191.

³⁰ Пален К.К. Орошение в Туркестане. – С. 77.

³¹ ЎзМА, И-364-жамғарма, 1-рўйхат, 12-йиғмажилд, 32а-варақ. 141-қайд, васиқаи байи бот.

³² Маллицкий Н.Г. Обычное право водопользования в Ташкентском районе и отношение его к шарияту. // Вестник ирригации. 1925. – № 4. – С. 25.

учун олинадиган бўлди. Бундай ерлардан аҳоли олдиндан 1/3 миқдорида гаров тўлаш шарти билан ижара асосида фойдаланар эди³³.

Туркистонда солиқдан тушадиган даромадлар 1897 йилга келиб, 1889 йилга нисбатан 65 фоизга ошган. Генерал-губернатор А.Вревский бу даромаднинг ошишининг асосий сабабини ер-солиқ ишларининг яхши ташкил этилгани билан изоҳлайди. Яъни ер солиғи 40 фоизга ошиб, 1897 йилга келиб 1 037 341 рублни ташкил этган³⁴. Йиллик “земский сбор” 1 миллион рублни ташкил этиб, шунинг ярмидан кўпроғи ўлка бошқарув, ер-солиқ идораларини молиялаштиришга сарфланган. Шу ўринда таъкидлаш керакки, солиқларнинг 2/3 қисми ўлкада ҳарбийларни сақлаш ва улар билан боғлиқ харажатларга ажратилган.

Шундай қилиб, XX аср бошларига келиб ҳам империя ҳукумати солиқларни доимий равишда ошириб бориш сиёсатини юритди. Ушбу даврда ўлкани тафтиш этган сенатор К.К.Пален ҳам солиқлар маъмурият томондан бир неча баробарга ошириб йиғилганини тасдиқлайди. Масалан, у ўз ҳисоботларида “1908 йилда Тошкент уездида солиқлар икки баробар оширилган... халқ солиқлардан қутулиш учун ерини сотишга мажбур бўлмоқда”, деб қайд этади³⁵. Кейинроқ, I жаҳон уруши бошланиши баҳонаси билан 1915 йилдан Туркистонда солиқлар миқдори оширилган³⁶. Ер эгаллиги соҳасида бу солиқ, асосан, пахтага тегишли эди.

Қарамлик даврида пахта масаласи ҳам Туркистон ер эгалари учун даставвал фаровонлик йўли сифатида қаралган бўлса-да, аксарият аҳоли учун охир-оқибатда ҳалокатли бўлиб чиқди. Мазкур давр рус тарихчисининг гувоҳлик беришича, пахта етиштириш ўлкада бир неча бор озиқ-овқат, хусусан, ғалла етишмовчилигини ҳам келтириб чиқарди³⁷. Ҳақиқатан ҳам, пахта сабаб, Тошкент бозорларида ун нархи кескин кўтарилиб кетган³⁸. Бундан ташқари, рус маъмурияти пахта ерларларидан ер солиқлари ва суғориш ишлари учун белгиланган солиққа қўшиб, давлатга алоҳида солиқ ундиришарди. Мазкур солиқ бошқа солиқлардан фарқ қилиб, пахта билан ундирилган.

Айтиш мумкинки, Туркистонни пахта етиштириб бериш майдонига айлантириш Россия империясининг ўлка қишлоқ хўжалик соҳасида олиб борган ягона сиёсати эмас эди. Империянинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги сиёсати икки асосий йўналишда олиб борилди. Булар, биринчидан, ўлкани арзон хомашё етказиб берувчи ҳудудга айлантириш бўлса, иккинчидан эса Россия империясининг ички губернияларидаги ерсиз деҳқонларни Туркистон ўлкасига кўчириш ва уларга ер ажратиш режасини назарда тутар эди.

Рус деҳқонларини Туркистонга кўчириш ҳаракати ўлка забт этилган даврданоқ бошланган бўлиб, XIX аср охирига келганда Туркистонга

³³ Оборочные статьи Туркестанского края. // Туркестанский сборник. Т. 435. – Ташкент, 1907. – С. 204-206.

³⁴ ЎзМА, И-1-жамғарма, 31-рўйхат, 53а-йиғмажилд, 12-варак.

³⁵ Пален К.К. Поземельно-податное дело: [С прил.]. – Санкт-Петербург: тип. Гл. упр. уделов, 1910. – С. 187.

³⁶ Пересвет. Навые косвенные налоги и их значение для Туркестанского края. // Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1914. – № 265. – С. 2.

³⁷ Гейер И.И. Весь Русский Туркестан. – Ташкент: тип. Турк. Т-ва. печатн. дел, 1908. – С. 84.

³⁸ تاشکند بازاری. - باغچه سراي. // "ترجمان" غزیتہ سی، ۱۹۰۴ ییل، نومرو ۳۶ نچی.

кўчирилган рус аҳолисининг сони 248 000 кишига етди. 1895 йилгача Сирдарё вилоятида 45 та рус қишлоғи (посёлкаси) ташкил этилган бўлса, 1910 йилга келиб бу ҳудудда 7 минг 778 та ўзбошимча кўчиб келган кўчманчилар яшаган³⁹. XIX асрда рус деҳқонларининг Сирдарё ҳудудларига кўчирилиб, ер ажратилиши натижасида эса қозоқлар ўз ерларини сақлаб қолиш илинжида ўтроқ ҳаётга ўтишди. Масалан, 1911 йилда Авлиёота уезди Учқўрғон волостидан 96 та, Қурама волостидан 70 та ўтов эгаси ўзларини ўтроқ аҳоли ҳисобига қўшишни сўрашган⁴⁰.

Рус агрономи А.Шахназаровнинг таъкидлашича, айнан қарамлик даврида Сирдарё ва Фарғона вилоятларида ижарачи деҳқонларнинг янги тури – ерсиз “батрақлар” ҳам пайдо бўлди⁴¹. Ушбу деҳқонлар оилавий қишлоқма-қишлоқ юриб маълум бир ҳақ эвазига кишиларнинг ерларида ишлашган.

Иккинчи бобнинг **“Сувдан фойдаланиш тартиби ва суғориш ишларидаги ўзгаришлар”** деб номланган кейинги параграфида сув хўжалигида рўй берган ўзгаришлар таҳлил қилинди.

Ўлкада суғориш тизими маъмуриятининг ваколат ва мажбуриятларини, ер эгаларининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқи ва сув муносабатларини тартибга солувчи, аҳолининг барча қатлами учун бир бўлган ирригация тўғрисидаги жиддий қонун 1877 йилга келиб, Тошкент эгаллангандан 12 йил ўтгач қабул қилинди⁴².

Суғорма деҳқончилик анъаналарини ўрганмай жорий қилинган ушбу қоидалар оқибатида империя ҳукумати Туркистон ер эгаларини янги бир тизимга олиб кирди ва ўлка сув хўжалиги тизимида туб ўзгаришлар рўй берди. Эндиликда маҳаллий деҳқон ёки ер эгаси ўзи учун нотаниш бўлган қонунчилик тизимини ўрганиши, ўз ишини унинг кўрсатмаларига асосан юритиши керак бўлган рус бошқарув механизмининг бевосита иштирокчисига айланди. Бу қонун билан ҳукумат сув бошқарувини расман рус маъмурияти бошқарувига топширди. Сув маъмуриятига давлат томонидан тўланадиган маош жамоатчилик йиғимлари асосида шакллантириладиган бўлди⁴³. Бундан ташқари, янги суғориш иншоотларини барпо этиш, мавжуд суғориш тизимни таъмирлаш ишлари ҳам аҳоли ҳисобидан амалга оширилар эди.

Шундай қилиб, 1877 йилги “Туркистон ўлкасини суғориш тўғрисидаги муваққат қоидалар”нинг жорий этилиши натижасида Туркистон ўлкасида асрлар давомида амалда бўлиб келган сувдан фойдаланиш муносабатларидаги “одат” ва “анъаналар” мустамлака тузумнинг навбатдаги қурбонига айланди.

³⁹ М.Тулегенова. Переселенческая политика царизма в Казахстане в конце XIX – начале XX веков // Гуманитарлық зерттеулері № 1(13), 2012. – С. 69-73.

⁴⁰ ЎзМА, И-7-жамғарма, 1-рўйхат, 5142-йиғмажилд, 1-варақ

⁴¹ Шахназаров А.И. Очерк сельского хозяйства Туркестанского края. – Санкт-Петербург: Тип. СПб. градоначальства, 1898. – С. 3-4.

⁴² Черданцев Г.Н. Водное право Туркестана в его настоящем и проектах ближайшего будущего. – Ташкент: Типография Туркестанского т-ва печатного дела, 1911. – С. 21-22.

⁴³ ЎзМА, И-1-жамғарма, 14-рўйхат, 216-йиғмажилд, 53-варақ.

1886 йил 12 июлда Александр III томонидан тасдиқланган “Туркистон ўлкасини идора қилиш тўғрисидаги Низом”⁴⁴нинг 256-моддасида “Ариқлар, сойлар, дарё ва кўллардаги сувлар аҳолига “одат” бўйича фойдаланишга берилди”, деб белгиланди⁴⁵. Бу “Низом”да ўлкадаги сув ҳуқуқи соҳасига тегишли ягона банд бўлиб, аҳолига сувдан фойдаланиш “одат”га кўра амалга оширилиши белгиланди. Маълумки, сув ҳуқуқида Туркистоннинг турли ҳудудларида ўзига хос анъаналар шариат кўрсатмалари асосида шаклланган. Аммо қонунда “одат” тушунчасига изоҳ берилмаганди ва бу аҳоли ўртасида сувдан фойдаланишда турли тушунмовчиликларни келтириб чиқариши табиий эди⁴⁶.

Мазкур даврга келиб сув маъмурияти мустамлака бошқарув механизмига айланиб, унинг тақдири маҳаллий бошқарув органлари қўлида эди. Энг аянчлиси, у хонлик давридаги мустақиллигини ва обрўсини йўқотди. Натижада ҳукумат томонидан аҳоли орасида сув маъмурияти таъсирини кучайтириш ҳамда тизим фаолиятини мустаҳкамлаш учун ариқ оқсоқол ва мироблар учун махсус кийимбош ва хизмат белгилари ишлаб чиқилди⁴⁷.

Суғориш тармоқларини тузатиш ва тозалаш ишларининг оғирлиги тамомила аҳолининг зиммасида эди. Ҳукумат янги “Низом”да ҳам “одат”га кўра бу ишлар халқ томонидан амалга оширилганини иддао қилиб, суғориш тизимида турли солиқ ва мажбуриятларни жорий қилди. Уларнинг орасида, айниқса, суғориш ишларига бепул ишлаб беришни назарда тутган⁴⁸.

Таъкидлаш жоизки, суғориш ишларига 20 йил ичида 36,4 миллион давлат маблағлари сарфланган бўлиб, сувдан фойдаланувчиларнинг суғориш тармоқларини сақлаш ва таъмирлаш учун сарфлаган харажатлари шу мақсадда ажратилган давлат маблағидан қарийб 2 баравар кўп эди⁴⁹.

Хулоса қилиб айтганда, Туркистон аҳолиси иқтисодиётининг асосини ташкил этган ер ва сув хўжалиги соҳаси Россия империяси мустамлакачилиги даврида қонуний ва ижтимоий-иқтисодий жабҳада ривожлантирилмади. Аксинча, мавжуд суғорма ерларда пахта монополияси ўрнатилиб, аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган озиқ-овқат етиштириш имкониятлари чекланди. Аҳолига тегишли бўлган ерлар кўчириш сиёсати натижасида ноқонуний равишда тортиб олинди. Доимий равишда ўсиб борган солиқлар натижасида ўлка қишлоқ хўжалиги таназзулга юз тутиб, аҳоли иқтисодий жиҳатдан оғир аҳволга тушди.

⁴⁴ Положение об управлении Туркестанского края. Том II, часть 2. – Санкт-Петербург, 1886.

⁴⁵ ЎзМА, И-1-жамғарма, 25-рўйхат, 16-йиғмажилд, 339-варақ.

⁴⁶ Мазкур масалага тадқиқотчи А.Базарбаев ҳам эътибор қаратган ва рус маъмуриятининг одатга изоҳ бермаганлиги натижасида аҳоли орасида сув устида турли тушунмовчиликлар келиб чиққанлигини қайд этган. Қаранг: Базарбаев А.М. XIX аср охири – XX аср бошларида Мирзачўлда аграр муносабатлардаги ўзгаришлар. Тарих фан. бўй. фалс. док. .... дисс. автореф. (PhD). – 53 бет.

⁴⁷ ЎзМА, И-17-жамғарма, 1-рўйхат, 21261-йиғмажилд. Об установление для арык-аксакалов и мирабов должностных знаков.

⁴⁸ Penati B. “A field upstream is better than a mirab brother”: who paid for water in Tsarist Turkestan // Workshop Water and Power. – OSU. 12-14 May 2016. p. 20.

⁴⁹ Духовный В.А., де Шуттер Ю. Вода в Центральной Азии прошлое, настоящее и будущее. – Kazak universiteti, 2018. – С. 127.

Диссертациянинг “Мустамлака даврида ер-сув муносабатларида шариат ва одат ҳуқуқи амалиёти” деб номланган учинчи бобида мустамлака даврида Сирдарё вилоятида анъанавий ер-сув муносабатлари амалиёти ва империя ҳукуматининг унга бўлган муносабати таҳлил этилган.

Ушбу бобнинг “Ер-сув муносабатларида шариат ва одат ҳуқуқи амалиёти” деб номланган биринчи параграфида ер эгалиги ва сувдан фойдланишда шариат ва одат қоидалари амалиёти, қозилик ҳужжатлари каби масалалар ҳақида сўз юритилади.

Мустамлака даври ер эгалиги муносабатларига тегишли ривоят ҳужжатларининг мазмунига қараб “ибро”, “тамлик” (ерга эгалик ҳуқуқини тасдиқлаш – *О.З.*), “ижара”, “мерос”, “шуфъа” каби ҳуқуқий муносабатларга таснифлаш мумкин. Мазкур ривоятлар ислом фикҳининг турли масалаларини ўз ичига олган. Ҳатто айрим масалалар юзасидан империя маъмурияти ҳал эта олмаган муаммоларда аҳоли ўзининг анъанавий ҳуқуқий тизимига мурожаат қилиб ечим топган, дейиш мумкин.

Туркистонда қўшничилик муносабатларида “шуфъа” ҳуқуқи амалиётда кенг қўллангани ўша давр ер олди-сотди ҳужжатларида ва айрим маҳаллий тарихчиларнинг асарларида акс этган⁵⁰. Бу каби маълумотлар истилогача ўлкада қўшничилик ҳуқуқининг кенг амалиётда қўлланганини ва аҳоли учун одатий тушунчага айланганини билдиради. Шунингдек, ушбу шариат ҳуқуқининг ўлкада ердан фойдаланиш анъанасига айланганини Туркистон матбуотида эълон қилинган мақолаларда ҳам кўриш мумкин⁵¹. Айтиш мумкинки, ушбу ҳуқуқ русларнинг ер сотиб олиш имкониятларини чеклар эди. Бу ҳақда генерал-губернатор А.Б.Вревский императорга ёзган ҳисоботида қуйидагиларни билдиради: “маҳаллий ер эгалик тартибларини яхши билмаслигимиз шаҳар ташқарисида рус аҳолисининг ер сотиб олишига ва рус деҳқонларининг ўрта синфининг шаклланишига тўғаноқ бўлмоқда”⁵².

Империя ҳукумати Туркистонда қозилик маҳкамаларини сақлаб қолган бўлса-да, ушбу маҳкама фақат майда фуқаролик ишларини кўриб чиқиш ваколатига эга эди. Масалан, ер олди-сотди амалиётида қозиларга фақатгина нархи 300 рублгача бўлган хусусий ерлар учун васиқа расмийлаштириш ҳуқуқи берилиб, катта ўлчамдаги ерлар олди-сотдисини расмийлаштириш рус нотариуслари ваколатига ўтказилган⁵³. Шундай бўлса-да, ер олди-сотдиси васиқалари қозилар дафтарида расмийлаштирилиб, тўлақонли ҳуқуқий кучга эга бўлган ҳамда империя маъмурияти томонидан тан олинган.

Бундан ташқари, XX аср бошларига келиб, мустамлакачилар ўлкадаги мавжуд шариат ва одат қоидаларини ягона тизимга солишга ҳаракат қилдилар. Бунинг асосий сабабларидан бири Туркистоннинг турли ҳудудларида ўзига хос одат қоидалари шаклланган эди ва шариат

⁵⁰ Абу Убайдуллоҳ Тошкандий. Хулосат ул-аҳвол. ЎзР ФА ШИ, қўлёзма. № 2084, 5-варақ.

⁵¹ Обычное право пользования землей и ее обработка у туземцев. // Туркестанские ведомости. 1909. – № 104. – С. 24.

⁵² ЎзМА, И-1-жамғарма, 31-рўйхат, 53а-йиғмажилд, 126-варақ.

⁵³ فيليه تون. (التاسل على دين ملوكهم) // "ترقي" غزيتة سى. ۱۹۰۶ يىل. ۵ ايول.

махкамаларининг кўрсатмалари ҳам бир хил эмасди. Буни ўлкани тафтиш қилган сенатор К.К.Пален ҳам таъкидлаб, унинг ўзи Тошкент қозилари ёрдамида маълум масалалар юзасидан шариат кўрсатмаларини йиғиб, тўплам сифатида нашр эттиради⁵⁴. Аммо бу тўпладан амалиётда ҳеч ким фойдаланмайди.

Учинчи бобнинг **“Империя маъмуриятининг вақф ерларига нисбатан олиб борган сиёсати”** деб номланган иккинчи параграфидида мустамлака маъмуриятнинг Сирдарё вилоятида вақф ерларига нисбатан юритган сиёсати таҳлил қилинган.

Империянинг барча соҳаларда бўлгани каби вақф мулкларига нисбатан мустамлакачилик сиёсати ўлкага генерал-губернатор К.П. фон Кауфманнинг келиши билан бошланди. К.П. фон Кауфман мулк эгаларини дунёвий, вақф эгаларини эса диний феодалларга тенглаштирди ва масаланинг ечимини Волгабўйида бўлгани каби мусулмон мулкдор синфни, шу жумладан, вақфларни йўқотишда кўрди. Бу ўлкадаги вақф мулкларига, қолаверса, ислом дини – маҳаллий аҳоли эътиқоди, анъаналарига нисбатан ўта кетган сурбетлик эди. 1869 йил ер тафтиш комиссиясига аҳоли томонидан тақдим қилинган вақфнома ҳужжатлари 1874 йил 27 июнда Сирдарё вилоят ҳарбий губернаторига эгаларига бериш учун қайтарилди. Вақф ва мулкларига оид жами аҳолига 2364 та ҳужжат қайтарилиб, шундан энг кўпи 1219 ҳужжат Тошкент уездига тегишли эди.

1881 йилга келиб, Сирдарё вилоятида вақф ерларидан тушадиган йиллик даромад 7000 рубл бўлиб, вақф ерларнинг асосий қисми Тошкент шаҳрига тўғри келган⁵⁵. Аксарият қисми Тошкент шаҳри ва уездига тўғри келадиган Сирдарё вилоятида 2027 турдаги вақф мулклари мавжуд эди. Вақф ерлари миқдори бўйича 718 таси, яъни мавжуд вақфларнинг ярмидан оритиғи Амударё бўлимига, 113 таси Тошкент шаҳри ва 228 таси Тошкент уездига тегишли эди. Амударё бўлимида вақфга ажратилган мулкларнинг аксарияти экин ерлар бўлиб, айримларининг майдони минг танобга етарди. Ушбу вақф ҳужжатларида мазкур ерларни ҳар бир таноби учун бирдан уч ботмонгача дон ва жўхори тўлаш шарти билан ижарага бериш тартиби кўрсатилган⁵⁶. Ерни ижарага олган деҳқонлар ҳар йилнинг охирида дон маҳсулотларини вақф муассасалари эҳтиёжи учун топширишган.

Россия империясининг Туркистонда вақф мулкларига нисбатан юритган сиёсатини баҳолаётган экан, Мунаввар қори Абдурашидхонов қуйидаги фикрларни қайд этади: “мусулмонлар тарафидан дин, маориф ва маданиятни ривожлантириш учун таъсис этилган хос ва холис миллий сармоя”ни бутунлай давлат хазинасига ўтказиш тарафдорлари бўлиб, улар маҳаллий

---

⁵⁴ Шариатные статьи с переводом на русский язык о правовых отношениях мусульманского населения Туркестанского края, извлеченные из коренного, действующего арабского изложения, по вопросам, предложенным Сенатором графом К. К. Паленым на обсуждении комиссии ученых туземцев, созданных из трех областей края в Ташкенте. – Ташкент, 1910. – 76 с.

⁵⁵ ЎзМА, И-1-жамғарма, 25-рўйхат, 21-йиғмажилд, 9-варақ.

⁵⁶ К вопросу о вакуфах в Сырдарьинской области. – С. 27.

халқнинг доимо жаҳолатда қолиб, кул бўлиб туришини истаган мустамлакачилардир”⁵⁷.

К.П. фон Кауфман ва ундан кейинги генерал-губернаторлар даврида вақфларга нисбатан юритилган сиёсат, асосан, иқтисодий мақсадларни кўзлаган бўлса, 1898 йилдан бошлаб вазият тубдан ўзгаради. 1898 йилнинг 28 мартида С.М.Духовской⁵⁸ Туркистон генерал-губернатори этиб тайинланади. В.П.Наливкин эса шу йили С.М.Духовскойнинг ислом дини бўйича маслаҳатчиси вазифасига тайинланди. Айнан ушбу шахслар даврида ўлкадаги мадраса ва мактаблар фаолиятига аралашиб, диний муассасаларни назоратга олиш ишлари бошланди. Албатта, бу назорат бевосита вақфларга ҳам таалуқли эди. Бу эса, ўз навбатида, Туркистон мусулмон жамиятининг норозилигига сабаб бўлди⁵⁹. Мазкур даврдан бошлаб рус ҳукуматининг вақфларга нисбатан ёндашувида иқтисодий манфаатлардан кўра сиёсий омил устунлик қила бошлади.

Санкт-Петербургда Туркистон ўлкасини бошқариш бўйича янги Низом лойиҳасини муҳокама қилиш режалаштирилганлиги ҳақидаги сўнги маълумотлар 1916 йилга тўғри келади ва бу лойиҳа 1917 йилда империянинг қулаши туфайли амалга ошмади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, ер эгаллиги ва суғориш тизимидаги одат, мусулмон тартиб ва анъаналари Россия империяси даврида ҳам Туркистон халқининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаганди. Буни мавжуд қозилик ҳужжатлари ва ривоятлар тасдиқлайди. Фатво ривоятлари мустамлака даврида Туркистонда ер ва сув муносабатларини ёритишга доир қимматли тарихий ҳужжатлардан бири бўлиб, мазкур давр жамиятининг ҳуқуқий муносабатлари амалиётини ёритишдаги бирламчи манбалардан бўлиб хизмат қилади. Вақф ерлари масаласида эса рус ўлкада вақф ерларини юқорида қайд қилганимиздек, бутунлай тугатиш сиёсатини юритди. Бу сиёсат орқали ҳукумат иккита асосий мақсадни кўзларди: биринчидан, суғориш тизими йўлга қўйилган йирик вақф ерларини ғазна ҳисобига ўтказиб, давлат ерларини кўпайтириш, иккинчидан эса мавжуд вақф ерларидан давлат ҳисобига солиқ ундириш эди.

ХУЛОСА

Диссертациянинг мақсади ва вазифалари доирасида амалга оширилган тадқиқот ва таҳлилий ўрганишлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Россия империясининг боқинига қадар Қўқон хонлиги ва қисман Бухоро амирлиги таркибида бўлган Сирдарё вилояти ҳудудида ер ва сув

⁵⁷ Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. – Б. 170.

⁵⁸ Сергей Михайлович Духовской – 1898–1900 йилларда Туркистон генерал-губернатори. Қаранг: Духовской. Ислам в Туркестане. Всеподданнейший доклад туркестанского генерал-губернатора. – Ташкент, 1899.

⁵⁹ Андижон кўзғолони ҳам айнан шу йили содир бўлиб, юқоридаги диний сиёсатининг натижаси ўларок вужудга келганди. Қаранг: Мухамедов Ш.Б. Историко-источниковедический анализ государственного регулирования ислама Российской империей в Туркестане (1864–1917). – С. 194.

муносабатлари ўзига хос тизимлаштирилган ва ягона тартиб асосида бошқариларди. Худудда хусусий турдаги “мулк” ва асосан, “хайрий вақф”, шунингдек, “жамоа ерлари” кенг тарқалаганлигини кузатиш мумкин. Ушбу худудда ўтроқ ва кўчманчи аҳоли истиқомат қилгани сабабли аҳолининг ижтимоий ҳолати ва аҳолининг ҳўжалик турмуш тарзи ҳисобга олиниб, айрим худудларда шариат ва айрим худудларда эса одат қоидалари амалиётга жорий этилган.

2. Хусусий ер эгалиги тегишли манба ва ҳужжатлар: хоннинг тархон ёрлиғи, мерос, олди-сотди васиқалари таҳлили хонлик даврида хусусий ер эгаларида ер дахлсизлиги ва унинг тасарруфидаги эркинлик бўлганилигини кўрсатади.

3. Ер эгалигида солиқлар ердан келадиган даромадга тегишли бўлиб, вилоятларда солиқ йиғимини бек, туманлар кесимида саркорлар амалга оширган. XIX асрнинг ўрталарига келиб, солиқ тизимига қарши норозиликлар бўлаганини кузатиш мумкин. Бу ҳолат мазкур даврдаги хонликда кечган оғир сиёсий вазият, тахт учун кураш, қўзғолонлар бўлгани билан изоҳланади.

4. Суғориш тизими масаласи Марказий Осиёнинг бошқа давлатларида бўлгани каби Қўқон хонлигида ҳам давлат аҳамиятидаги масалалардан бири ҳисобланарди. Шу сабабдан ҳам янги суғориш тармоқларини очиш ва ариқлар чиқариш ишларига хонлар алоҳида эътибор билан қарашган. Суғориш маъмурияти фаолияти тизимлаштирилган бўлиб, хонликда бош мироблар, асосан, ҳарбийлардан тархон ёрлиғи асосида тайинланган.

5. Юқори бўғиндаги суғориш маъмурияти вакиллари меҳнатлари учун иш ҳақи олишмаган, қишлоқ ва овулларда фаолияти юритган кичик мироблар эса ариқ жамоалари томонидан сайланиб, иш ҳаққини ҳам ушбу жамоадан олган.

6. Россия империяси истилосига қадар ўлкада сувдан фойдаланиш тартиб қоидалари ва уларни бошқариш амалиёти ҳар бир худуднинг ўзига хос равишда аниқ ва тизимли равишда, шариат қонунлари ва маҳаллий одат уйғунлигида шаклланганлигини хулоса қилиш мумкин. Бу тартиб ҳатто Россия империяси истилосидан кейин ҳам ўлка сув ҳуқуқи тизимида бир қадар сақланиб қолди.

7. Мустамлака даврида Туркистон аҳолиси иқтисодиётининг асосини ташкил этган ер ва сув ҳўжалиги соҳаси на қонуний ва на молиявий жиҳатдан ривожлантирилмади. Империя маъмурияти аграр соҳани ривожлантиришдан манфаатдор бўлса-да, ушбу соҳага маблағ ажратмади.

8. Хонлик даврида табиий иқлим шароитидан келиб чиқиб, асосий экин турлари гуруч, шоли ва ғалла ҳамда боғдорчилик бўлган Сирдарё вилояти суғорма ерларида мустамлака ҳукумати пахта эктириб, аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган озиқ-овқат етиштириш имкониятларини чеклади.

9. Аҳолига тегишли бўлган ерлар кўчириш сиёсати натижасида ноқонуний равишда тортиб олинди. Бу вилоятда истиқомат қиладиган кўчманчи аҳоли ҳаёт тарзига салбий таъсир қилиб, уларнинг мажбурий

ўтроқлашувига олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, деҳқончилик тажрибаси бўлмаган кўчманчи аҳолининг иқтисодий аҳволини оғирлаштирди.

10. Империя маъмуриятининг доимий равишда солиқларнинг оширгани натижасида ўлка қишлоқ хўжалиги таназзулга юз тутиб, аҳоли эса оғир иқтисодий аҳволга тушди. Натижада ўлкада аҳоли орасида ерсиз батрак деҳқонлар қатлами вужудга келиши ва қишлоқ хўжалигида бола меҳнатидан фойдаланиш каби салбий ҳолатлар кўпайди.

11. Сув хўжалигида минг йиллар давомида шаклланган суғориш анъаналари бузилди. Ўлка сув хўжалиги мустамлака ҳукумат манфаатларига бўйсундирилди. Империя ҳукумати Туркистонда сув ҳуқуқи, суғориш тизимини тартибга соладиган қонун ишлаб чиқмади.

12. Суғориш ишлари, сув иншоотларини таъмирлаш ҳукумат молиялаштиришисиз, халқ ҳисобидан амалга оширилди. Сирдарё вилоятида сув хўжалиги хонлик давридан бери мавжуд суғориш иншоотлари асосида фаолият юритди.

13. Мустамлака даврида ўлка ер-сув муносабатларини тартибга соладиган аниқ бир қонун-қоидаларнинг йўқлиги, ўлкада анъанавий тартиб-қоидаларининг сақланиб қолишига сабаб бўлди. Шундай анъаналардан бири шуфъа ҳуқуқи эди. Бу каби ҳуқуқнинг оммалашганини фақатгина ислом омили билангина эмас, ўлкада деҳқончилик жамоавий меҳнатни талаб этадиган суғорма деҳқончиликка асослангани билан ҳам изоҳлаш мумкин.

14. Вақф ерлари масаласида эса империя маъмурияти ўлкада вақф ерларини бутунлай тугатиш сиёсатини юритди. Вақфларни тугатишдан мақсад сиёсий жиҳатдан ўлкада ислом омилини йўқотиш, иқтисодий жиҳатдан эса вақфлардан тушадиган даромадларни давлат хазинасига ўтказиш эди.

Туркистон генерал-губернаторлиги Сирдарё вилоятида ер эгаллиги ва сувдан фойдаланиш тизимидаги мавжуд анъаналар ва мустамлака даврида рўй берган ўзгаришларнинг Ўзбекистонда ер мулкчилиги ҳамда сув ҳуқуқи тарихида тутган ўрнини ўрганиш давомида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Туркистонда суғориш тарихига оид ҳужжатлар тўпламини нашр қилиш ва миробларнинг қадимдан то ҳозиргача бўлган фаолиятини алоҳида тадқиқот сифатида ўрганиш.

2. Мазкур диссертация келтирилган маълумот ва хулосалар Ўзбекистон тарихи бўйича Россия империяси мустамлакачилиги тарихи ёритилган мавжуд ўқув қўлланма ва дарсликларни қайта кўриб чиқиш, янгилаш ва бирмунча ўзгартиришга асос бўла олади.

3. Ушбу тадқиқот натижаларидан олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида тарих, ҳуқуқ, иқтисод, ирригация ва қишлоқ хўжалиги фанлар соҳаси доирасида махсус курсларни ташкил қилишда фойдаланиш мумкин.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSc.02/30.12.2019.Tar. 56.01. ON AWARDING
ACADEMIC DEGREES AT THE INSTITUTE OF HISTORY OF THE
ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
INSTITUTE OF HISTORY**

ODIL OLIMJONOVICH ZARIPOV

**THE SYSTEM OF LAND OWNERSHIP AND WATER USE IN THE
SYRDARYA REGION OF THE TURKESTAN GOVERNOR-GENERAL IN
1867–1917**

07.00.01. – History of Uzbekistan

**DISSERTATION ABSTRACT
of Doctor of Philosophy (PhD) of Historical Sciences**

Tashkent, 2022

The title of dissertation was registered by the Supreme Attestation Commission of the Cabinet of the Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2020.4.PhD/Tar308.

The dissertation has been prepared at the Institute of History.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, English and Russian) on the web site of the Scientific Council (www.fati.uz) and on the web site of the Information-educational portal “Ziyonet” (www.ziyonet.uz).

Scientific consultant:	Shuhrat Bakhronovich Mukhamedov Doctor of Historical Sciences
Official opponents:	Bakhtiyar Ergashevich Ergashev Doctor of Historical Sciences, Professor Dilshodbek Jamoliddinovich Urakov Doctor of Historical Sciences, Professor
Leading organization:	Bukhara State Univesity

The defence of the dissertation will be held on “__” _____ 2022 at 14:00 at the meeting of the Scientific Council number DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01 on awarding academic degrees at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (Address: 100047, 70 Yahyo Gulomov street, Tashkent city. The main building of the Academy of Sciences, room 110. Tel.: (99871) 233-54-70; Fax: (99871)233-39-91. e-mail: info@fati.uz. Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan).

The dissertation is available at Fundamental library of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (Registered number _____). (Address: 100170, 13 Ziyolilar street, Tashkent city. Tel: (99871) 262-74-58; fax: (99871) 262-34-41).

The dissertation abstract has been sent out on “__” _____ 2022
(Protocol of the mailing list № ___ from “__” _____ 2022)

Azamat Ziyo
Chairman of the Scientific Council on awarding academic degrees, Doctor of Historical Sciences, Professor

Kh.S. Jumanazarov
Scientific Secretary of the Scientific Council on awarding academic degrees, Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences

N.A.Allayeva
Chairman of the Scientific Seminar under Scientific Council on awarding academic degrees, Doctor of Historical Sciences.

Introduction (Abstract of PhD dissertation)

Actuality and necessity of the dissertation topic. The reduction of land and water resources in the world is becoming a crucial global problem in the world. In particular, the development of these problems in Asia has its historical roots, and it is continuously connected with colonialism which was experienced by most of the parts of the continent in the 19th and 20th centuries, and its land and water resources were enjoyed by colonialists. In this regard, studying historical roots of these issues is growing to the level of today's demand.

Scientific researches are being conducted on the study of the political, social and economic history of Turkestan under colonial rule in many scientific research centers of the world. The issues of land ownership, waqf property and agrarian sector which were the basis of the economy of Turkestan in the late 19th - early 20th centuries are also being researched in their studies. However, the lack of a thorough study on the history of land-water relations, the practice of Sharia rules in the land ownership and water management system during the colonial period and the influence of imperial legislation on it, changes in irrigation management and its impact on the national economy are waiting for their solution.

Nowadays, there is being paid special attention to the effective use of the new innovative achievements of science in the reformation of the agrarian sector, water and land relation system in Uzbekistan. Besides, it is actual to research the historical experience of this field in general history of Uzbekistan, and the task of “conducting research on the history of the statehood of the Uzbek people based on an objective approach and preventing the falsification of the past”⁶⁰ was put on the agenda since “thousands of people in these areas are suffering due the waste of water resources...”⁶¹. In this respect, the analysis of land and water problems in Turkestan during the colonial period on the basis of primary sources, the policy of the imperial government in the field of land ownership and water use in the area, and its impact on the socio-economic and political life of Turkestan are relevant.

The dissertation serves to a certain extent for the implementation of Presidential Acts of the Republic of Uzbekistan such as PA No 60 issued on January 28, 2022 “On the Development Strategy of New Uzbekistan designated for 2022-2026”, PA No. 6024 issued on July 10, 2022 “On the Approval of the Conception of Improving Water Economy of the Republic of Uzbekistan designated for 2020-2030”, PA No. 6243 issued on June 8, 2021 “On the Measures of Providing Transparency and Equality in Land Relations, Reliable Protection of Rights on Land, Turning them to Market Assets”, as well as the tasks designated in other normative documents on the issue.

---

⁶⁰ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 18-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining yangidan tashkil etilgan ilmiy tashkilotlar faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 292-son qarori // <https://lex.uz/docs/3207162> (06.12.2021).

⁶¹ Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев: «Мы вместе построим наше общее прекрасное будущее» // Казахстанская правда // <https://www.kazpravda.kz/articles/view/shavkat-mirziyev-mi-vmeste-postroim-nashe-obshcheye-prekrasnoe-budushcheye>. (06.12.2021 йил)

Correspondence of research with the priority directions of republican science and technology development. The dissertation has been conducted in accordance with the priority directions of the development of republican science and technology I. "Formation of the system of innovative ideas and the ways of their implementation in social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the informed society and the democratic state".

The studied degree of the issue. A comprehensive analysis of historical literature depicts that this theme has not been studied as an independent object of scientific research. Because the history of land and water relations in the period of khanate and colonial regime of the region under the study in this dissertation is studied in comparison, there is a diversity and abundance of literatures which cover these issues. Considering that, the researches on the dissertation topic are divided into the following groups in accordance with chronological sequence:

1) works developed by 1917; 2) the researches conducted in Soviet period; 3) works published in the period of independence; 4) foreign studies.

The works of the first group have been scrutinized within the framework of economic and social issues of the history of Russian colonialism in Turkestan.⁶² The works of N. Dingelstedt, G. Cherdantsev, G. Gins, N. Bentselevich, A. Shakhnazarov, N. Grodekov, A. Middendorf, V. Rusinov, A. Dobromislov, V. Blagoveshanskiy are devoted to land and water relations. However, it should be acknowledged that their researches were conducted in the perspective of directing Turkestan's land and water resources to the interests of Russian Empire.

---

⁶² Вельяминов-Зернов В.В. Исторические известия о Кокандском ханстве от Мухаммеда-Али до Худаяр-Хана // Труды Восточного отделения Императорского археологического общества. Ч. 2. – Санкт-Петербург, 1856. – 370 с.; Тетеревников А.Н. Очерк внутренней торговли киргизской степи. – Санкт-Петербург, 1867. – 72 с.; Романовский Д.И. Заметки по Среднеазиатскому вопросу (С приложениями и картою Туркестанского генерал-губернаторства). – Санкт-Петербург, 1868 – 293 с.; Кун А. Очерк Кокандского ханства. Известия Императорского Русского географического общества. Т. 12. №1. 1876. – С. 1-12; Миддендорф А. Очерки Ферганской долины. – Санкт-Петербург, 1882. – 43 с.; Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. Казань. 1886. – 215 с.; Благовещенский В.И. К вопросу о вакуфах в Сырдарьинской области. Сборник материалов для статистики Сырдарьинской области издание Сырдарьинского Статистического Комитета. Ташкент, 1891. – С. 21-22; Гродек, Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области. Т.1. Юридический быт / Материал собран Вышнегорским Г. – Ташкент: Типолитография С.И. Лахтина, 1889. – 215 с.; Русинов, В. Водоземельные отношения и община у туркмен. – Ташкент, 1889. – 55 с.; Дингельштедт Н.А. Опыт изучения ирригации Туркестанского края: Сырдарьинская область. Ч. 1. Обычное право. Водное хозяйство; Ч. 2. Современное состояние ирригаций с пятью картами. / Николай Дингельштедт. – Санкт-Петербург, 1893. – 514 с.; Гейнс А.К. Собрание литературных трудов, т. II. – Санкт-Петербург, 1898. – 742 с.; Ростиславов М.Н. Очерк видов земельной собственности и поземельный вопрос в Туркестанском крае. Типография брат. Пантелеевых. – Санкт-Петербург, 1898. – 33 с.; Шахназаров А.И. Очерк сельского хозяйства Туркестанского края. – Санкт-Петербург: Тип. СПб. градоначальства, 1898. – 512 с.; Шишов А.П. Таджики: этнографическое и антропологическое исследование. – Ташкент, 1910. Ч.1: Этнография. 1910. – 326 с.; Черданцев Г.Н. Водное право Туркестана в его настоящем и проектах ближайшего будущего / Г.Н. Черданцев. – Ташкент, 1911. – 36 с.; Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и в настоящем. Исторический очерк. – Ташкент: Типография Эл.-паров, типолит. О.А.Порцев, 1912. – 204 с.; Материалы по изучению хозяйства оседлого туземного населения в Туркестанском крае: Сартовское хозяйство в Чимкентском уезде Сырдарьинской области. – Ташкент, 1912. – 83 с.; Гинс Г.К. Основные начала проекта водного закона для Туркестана. – Санкт-Петербург: Типогр. Вайсберга Ф. и Гершунина П., 1912. – 76 с.; Кривошеин А.В. Записки главноуправляющего землеустройством и земледелием о проезде в Туркестанский край. – Санкт-Петербург, 1912. – С. 305; Бенцелевич Н.А. Водные пути Туркестана. – Санкт-Петербург, 1914. – XIV, 249, VIII с.

The researches of the second group based on the principles of communist ideology and class theory⁶³. Despite that, it should be emphasized among these works there are the works by N. Mallitsky, E. Pokrovsky, A. Schmidt, and the works of Ahmad Zaki Walidy written in exile; as well as the works of A. Troitskaya, R. Nabiyev, A. Juvonmardiyev, which have special importance in terms of oriental studies and source studies⁶⁴. Because these authors used both archival materials and historical manuscripts to disclose the issues of agriculture and water economy.

It should be noted that the works⁶⁵ of H. Ziyoyev, N. Abdurahmonova, D. Ziyoyeva, S. Shodmonova, Sh. Muhammedov and dissertations⁶⁶ of U. Jumayev,

---

⁶³ Дембо Л.И. Земельный строй Востока. Издание института живых восточных языков им. А.С. Енукидзе. 1927. – 120 с.; Галузо П.Г. Туркестан – колония (очерк истории Туркестана от завоевания русскими до революции 1917 года). – Москва: издание КУТВ, 1929. – 164 с.; Валиев А.Х. Положение дехканства Ферганы в конце XIX – в начале XX веков. – Ташкент. 1958. – 52 с.; Аминов А. Экономическое развитие Средней Азии (колониальный период). – Ташкент: Госиздат УзССР, 1959. – 297 с.; Ишимов М.П. Право водопользования в Узбекской ССР: дис. ... канд. юрид. наук. – Ленинград, 1962. – 318 с.; Савицкий А.П. Земельный вопрос в Туркестане (в проектах и законе 1867–1886 гг.). – Ташкент, 1963. – 207 с.; Хасанов Ф.С. Развитие торгового земледелия в Туркестане во второй половине XIX – начале XX веков (По материалам Сырдарьинской области): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1964. Галузо П.Г. Аграрные отношения на юге Казахстана 1867–1914 гг. – Алматы, 1965. – 345 с.; Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX – начале XX века. – Душанбе-Алма-Ата: “Ирфон”, 1967. – 333 с.; Юлдашев А.М. Аграрные отношения в Туркестане (конец XIX – начало XX вв.). – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 256 с.; Троицкая А.Л. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – Москва: “Наука”, 1969. – 156 с.; Мухаммаджонов А.Р. Куйи Зарафшон водийсининг суғорилиш тарихи (Қадимги даврдан то XX аср бошларигача). – Тошкент: Фан, 1972. – 300 б.; Юнусходжаева М.Ю. Из истории землевладения в дореволюционном Туркестане. – Ташкент: Фан, 1970. – 112 с.; Вексельман М.И. Российский монополистический и иностранный капитал в Средней Азии: конец XIX – начало XX вв. – Ташкент: Фан, 1987. – 145 с.

⁶⁴ Малицкий Н.Г. Обычное право водопользования в Ташкентском районе и отношение его к шариату. // Вестник ирригации. 1925. – № 4. – С. 15-25; Покровский Е.П. Развитие водного права в Средней Азии. // Вестник ирригации. 1926. № 7. – С. 3-16; Шмидт А. «Шариат и право водопользования в Средней Азии». Народное хозяйство Средней Азии. 1926. № 8-9. – С. 3-16; Ахмад Заки Валидий. Бугунги Туркистон ва яқин мозиси. – Қоҳира. 1940. – 704 б.; Чехович О.Д. О некоторых вопросах истории Средней Азии к середине XVIII-XIX веков. // Вопросы истории. 1956. – № 3. – С. 84-95; Шалашилин И.Е. К вопросу о причинах отставания районов орошаемого земледелия Средней Азии к середине XIX века. // Вопросы истории. 1960. – № 9. – С. 33-52; Жувонмардиев А. XVI-XIX асрларда Фарғонада ер-сув масалаларига доир. – Тошкент, 1965. – 182 б.; Троицкая А.Л. Каталог архива кокандских ханов XIX века. – Москва: “Наука”, 1968. – 588 с.; Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства. – Ташкент, 1973. – 388 с.

⁶⁵ Зиёев Ҳ. Ўзбекистонда пахта яккахокимлиги учун кураш ва унинг Россия хомашёси манбаига айлантирилиши. – Тошкент: Фан, 1995. – 96 б.; Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида унвон ва мансаблар. // Шарқ юлдузи. 1995. № 3-4. – Б. 214-221.; Зиёева Д. XIX аср иккинчи ярми XX аср бошларида чоризмнинг Туркистон моддий бойликларини ўзлаштириш сиёсати. // “O‘zbekiston tarixi” илмий журнали. – Тошкент, 2000. – № 1-2. – С. 22-37; Абдурахимова Н., Эргашев Ф. Туркистонда чор мустамлака тизими. – Тошкент: Академия, 2002. – 240 б.; Болтабоев С. Туркистондаги вақф мулклари тарихи. – Наманган: Наманган, 2005. – 58 б.; Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустамлака ва зулм исканжасида (XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошлари). – Тошкент, 2006. – 352 б.; Насритдинов Қ. Фарғона водийсининг суғорилиш тарихи (XIX аср иккинчи – XX аср биринчи ярми). – Тошкент, 2009. – 224 б.; Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида тарихнавислик (генезиси, функциялари, намояндалари, асарлари). – Тошкент: Akademy Nashr, 2010. – 316 б.; Исоқов З. Фарғона водийси анъанавий дехқончилик маданияти. – Тошкент, 2011. – 142 б.; Шодмонова С.Б. Туркистон тарихи – матбуот кўзгусида. – Тошкент: Yangi nashr, 2011. – 296 б.; Азизов И. XIX асрнинг сўнги чораги XX асрнинг бошларида Бухоро амирлигида хароҷ солиғи. // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахборот. 2012. № 4. – Б. 25-27.; Абдурахимова Н. Колониальная система власти в Туркистане во второй половине XIX – в начале XX века. // O‘zbekiston tarixi. – Тошкент, 2014. – № 1. – С. 71-80.; Абдурашулов У.А. Правовая и фискальная динамика землевладения в Хорезме (XIX – начало XX в.). // Восток (Oriens). – 2015. – Б. 32-46.; Духовный В.А., де Шуттер Ю. Вода в Центральной Азии прошлое, настоящее и будущее. – Kazak universiteti, 2018. – 466 с.; Мухамедов Ш.Б. Особенности землевладения и водопользования в Средней Азии и Алжире в XIX в. // Метаморфозы истории. 2019. – № 13. – С. 108-124.; Мухамедов Ш.Б. Россия и Средняя Азия: страницы истории, личности, мнения. – Ташкент: Baktria press, 2020. – 372 с.; Аширов А. Ўзбек

N. Qurbonova, D. Urakov, which are included in the third group, provides objective impartial evaluation of the history of the colonial period of Turkestan. These studies, based mainly on Russian archival documents, historical works and periodical published press, disclose colonial policy of Russia in Turkestan. For example, it should be emphasized the works of H. Ziyoev analyze land-water relations in connection with the cotton cultivation policy of the colonial government and the work of U. Osarov analyses the reports of colonial administrators who were in charge of land and water issues throughout Turkestan. Besides, on the transfer of irrigation and tax administration to the Russian management system and the analysis of its consequences, monograph of N. Abduraimova, which is considered one of the fundamental studies of the colonial management system in Turkestan, can be emphasized distinctive. However, local sources and national press information were rarely used in these studies to cover issues of land-water relations. However, these literatures are methodologically helpful for this research work.

The literature of the fourth group includes foreign works highlighting interesting analyses and conclusions about the history of Turkestan during the colonial period⁶⁷. Among them, the works of M. Joffe, A. Morrison, P. Sartori, B.

маданиятида сув. – Ташкент: Akademnashr, 2020. – 246 б. Исоқова М. Мустамлакачилик даври тарихини тадқиқ этиш борасидаги айрим мулоҳазалар. // *O'zbekiston tarixi*. – Тошкент, 2021. – № 1. – С. 24-39.

⁶⁶ Хаклиев В.Б. Сельская община северной Ферганы в конце XIX – начале XX вв: автореф. дис. ... док. ист. наук. – Ташкент, 1998 – 27 с.; Маллабоев Б.Б. Чоризмнинг Туркистонда вақф мулкчилиги сиёсати (Хожа Аҳрор авлодлари вақф мулкчилиги мисолида): тарих фан. номз. ... дисс. – Наманган, 2004. – 163 б.; Ураков Д. Туркистонда Россия империяси маъмуриятининг расмий ҳисоботлари (XIX аср охири – XX аср бошлари): тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006. – 136 б.; Жумаев У. Россия империясининг Туркистондаги солиқ сиёсатининг шаклланиши: асосий босқичлари ва тараққиёти: тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 175 б.; Курбонова Н. Чоризмнинг Туркистондаги аграр сиёсати ва унга қарши кураш: тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 32 б.; Султонов Ў.А. Тошкент вақф хўжалигида анъаналар, ислохотлар ва муаммолар (XVI–XX аср бошларига оид тарихий ҳужжатлар асосида). Докторлик диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2016. – 92 б.; Базарбаев А.М. XIX аср охири – XX аср бошларида Мирзачўлда аграр муносабатлардаги ўзгаришлар: тарих фанл. бўй. фалс. док. ... дисс. (PhD). – Тошкент, 2018. – 170 б.; Ҳайитов Ж.Ш. Туркистонда янги экин навларининг тарқалиши ва улардаги ўзгаришлар (XIX аср охири – XX аср бошлари): тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Андижон, 2020. – 24 б.; Исакова Ф.Р. Фарғона водийси қишлоқларидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ва маданий ҳаёт (XIX аср охири – XX аср биринчи чораги): тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Андижон, 2021. – 24 б.; Мирзаев Н.М. XIX–XX аср бошларида Тошкент қозихоналарида ижтимоий муносабатларга оид ҳужжатлар. Тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Тошкент, 2021. – 52 б.; Усаров У.А. Россия империясининг Туркистон ўлкасидаги ер-сув муносабатларига оид сиёсати. Тарих фан. бўй. фалс. док. ... дисс. автореф. (PhD). – Тошкент, 2021. – 51 б.

⁶⁷ Williams D. S. M. Land Reform in Turkestan // *The Slavonic and East European review*. – 1973. – Т. 51. – №. 124. – Pp. 428-438; Yaroshevski D. B. Russian Regionalism in Turkestan // *The Slavonic and East European Review*. – 1987. – Pp. 77-100; Joffe M. Autocracy, capitalism and empire: the politics of irrigation // *The Russian Review*. – 1995. – Т. 54. – №. 3. pp. 365-388 Литвинов П.П. Государство и ислам в Русском Туркестане (1865–1917) (по архивным материалам). – Елец, 1998. – 320 с.; Абашин С. Н. Быть или не быть общине в Туркестане: споры в русской администрации в 1860-18 80-х годах // *Вестник евразии*. 2001. – №. 4. – С. 35-62; Абашин С.Н. Ислам в бюрократической практике царской администрации Туркестана (Вакуфное дело дахбитского медресе, 1892–1900) // *Сборник русского исторического общества*. – Т. 7 (155). – Россия и мусульманский мир. – М., 2003. – С. 163-191; Crews R. For prophet and tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia. – Cambridge, Mass; London, 2006; Загидуллин И.К. Вакуфы в имперском правовом пространстве // *Ислам и благотворительность. Материалы всероссийского семинара «Ислам и благотворительность»*. – Казань, 2006. – С. 44-103; Центральная Азия в составе Российской империи / отв. редакторы Абашин С.Н., Арапов Д.Ю., Бекмаханова Н.Е. – М.: НЛЮ, 2008. – 464 с.; Sartori P. Colonial legislation meets shari'a: Muslims' land rights in Russian Turkestan // *Central Asian Survey*. – 2010. – Т. 29. – №. 1. – Pp. 43-60; Penati B. Swamps, sorghum and saxauls: marginal lands and the fate of Russian Turkestan (1880–1915) // *Central Asian Survey*. –

Penati, S. Abashin, R. Pochekaev, P. Shabley and S. Levy shed light on the land and water relations. In particular, the research conducted by A. Morrison on Samarqand and by B. Penati⁶⁸ on Ferghana regions shows special attention being paid to the evaluation of the history of the region and entire period in the world history science by the method of micro history among these works, and shows the significance of this work.

The relevance of the dissertation research with the research work of the scientific research institution where the dissertation is being carried out. The dissertation is included in the plan of the ten-volume academic scientific work “History of the Uzbek people and statehood (from the earliest times to the present)” of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The purpose of the study is to disclose the role of existing traditions in land ownership and water use system of Syrdarya region of Turkestan General-Governorship and the transformation happening during the period of colonialism in Uzbekistan’s land ownership and water rights history.

Tasks of the research are the followings:

Studying the peculiarities of land ownership in the region in Turkestan just before the invasion of Russian Empire;

2010. – Т. 29. – №. 1. pp. 61-78; Фурсов К. Имперская экономическая политика в Русском Туркестане и Британской Индии: сходства и различия // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. 2010. – № 6. – С. 28-44; Isogai K. Seven Fatwa Documents from Early 20th Century Samarqand. The Function of Mufti in the Judicial Proceedings Adopted at Central Asian Islamic Court // Annals of Japan Association for Middle East Studies. No 27- 1. 2011. pp. 258-282; Penati B. Beyond Technicalities Land Assessment and Land-Tax in Russian Turkestan (1880-1917) //Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2011. pp. 1-27; Penati B. The Cotton Boom and the Land Tax in Russian Turkestan (1880s–1915) //Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History. – 2013. – Т. 14. – №. 4. pp. 741-774; Penati B. 2. Managing Rural Landscapes in Colonial Turkestan: A View from the Margins //Explorations in the Social History of Modern Central Asia (19th-Early 20th Century). – Brill, 2013. pp. 65-109; Morrison A. Creating a colonial Shari’a for Russian Turkestan: Count Pahlen, the Hidayat and Anglo-Muhammadan Law // Volker Barth & Roland Cvetkovski (ed.) Imperial Co-operation and Transfer, 1870-1930 Empires and Encounters (London: Bloomsbury Academic, 2015) pp. 127-149; Моррисон А. «Мы не англичане...» К вопросу об исключительности российского империализма // Восток свыше, 2015. – № 3. – С. 69-79; Peterson M. K. Engineering Empire. Russian and foreign hydraulic experts in Central Asia, 1887-1917 //Cahiers du monde russe. Russie-Empire russe-Union soviétique et États indépendants. – 2016. – Т. 57. – №. 57/1. pp. 125-146; Sartori P. Visions of Justice: Sharī’a and Cultural Change in Russian Central Asia. – Brill, 2016; Penati B. “A field upstream is better than a mirab brother”: who paid for water in Tsarist Turkestan // Workshop Water and Power. - OSU. 12-14 May 2016. pp. 1-23; Алимджанов Б.А. Экономическая политика Российской империи в Туркестанском генерал-губернаторстве (вторая половина XIX- начало XX вв.): дис. ... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 376 с.; Levi S. C. The Rise and Fall of Khoqand, 1709-1876: Central Asia in the Global Age. – University of Pittsburgh Press, 2017; Pochekaev R. 'Water Law'as an Instrument of Russian Imperial Policy in the Central Asian Khanates //Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP. – 2017. – Т. 73; Kim L., Pianciola N. Introduction: Watering the Land-Based Empires //Journal of the Economic and Social History of the Orient. – 2019. – Т. 62. – №. 4. pp. 525-559; Сартори П., Шаблей П. Эксперименты империи: Адат, шариат и производство знаний в Казахской степи. – Новое Литературное Обозрение, 2019. – 280 с; Fatih Çolak. Alman İmparatorluğu ve Türkistan (1910-1920). – Konya. Çizgi Kitabevi, 2019. – 400 s.

⁶⁸ Morrison A. S. Russian rule in Samarkand, 1868–1910: A comparison with British India. – University of Oxford (United Kingdom), 2008; Morrison A. Amlākdārs, Khwājas and Mulk land in the Zarafshan Valley after the Russian Conquest. / Explorations in the social history of Modern Central Asia (19th-early 20th century). Ed. Paolo Sartori, 2013. pp. 1-38; Penati B. Notes on the Birth of Russian Turkestan’s Fiscal System: A View from the Fergana Oblast’ // Journal of the Economic and Social History of the Orient. – 2010. – Т. 53. – №. 5. pp. 739-769; Penati B. Life on the Edge: Border-Making and Agrarian Policies in the Aim District (Eastern Fergana), 1924–1929 // Ab Imperio. – 2014. – Т. 2014. – №. 2. pp. 193-230.

Researching water legislation and water management system in the area before Russian occupation;

Introduction of historical documents and other types of sources into scientific circulation that provide new information about region's economic, social and political life;

Illustrating the influence of changes in land ownership, taxation and resettlement policies on people's life style;

Analyzing the amendments to the rights of using the water and water management, and their consequences;

Presenting the role of Sharia and *adat* law practices in land and water relations during the colonial period;

Disclosing the essence and purpose of the colonial policy run in term of waqf lands;

Having appropriate conclusions on the basis of the research and developing proposals and recommendations of scientific and practical importance.

The object of the study is the system of land ownership and water consumption in Syrdarya region of the Turkestan General-Governorship between 1867 and 1917.

The subject of the research is to disclose the relationship of land ownership in Turkestan in the example of Syrdarya region in the period of the Russian imperialist colonialism, water rights, the system water management, the changes in tax system, and land and water relationship that was in practice in this period.

Research methods. There have been applied for such scientific research methods as narrative, historical genetic, microhistory, historical typological, comparative and logical analysis in the dissertation.

The scientific novelty of the research is as follows:

After the establishment of the colonial policy of Russian Empire, property tax was introduced to the agricultural lands of Syrdarya region along with the pre-colonial harvest taxes, which resulted the diminish of land price; due to the fact that the concepts of only state and private were applied to land ownership, it has been defined that community lands were terminated and waqf lands reduced rapidly;

It has been proven in the case of Syrdarya region that the colonial government did not develop detailed laws and regulations in the system of land ownership and water use in the area, it did not desire to allocate funds from the state treasury for the development of water resources, and it tried to keep the existing orders and irrigation sources subordinated to the interests of the empire;

There has been vindicated widely use of "shufa" which was the practice of neighborhood norms in the land ownership relations of the Syrdarya region at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, in particular, the superiority of the neighbor in the purchase of land since this right was oriented to the preservation of the integrity of the community in the relations of land purchase, the application of this norm to irrigation facilities in Turkestan;

There has been identified the collapse of irrigation system in Turkestan due to the nationalization of all irrigation facilities into the property of the empire in Syrdarya region, the expansion of cotton lands on the basis of existing water resources, and the bringing the representatives of the national irrigation management system under the Russian administrative system, as well as unfair distribution of water among population.

The practical results of the research are as follows:

There have been disclosed new aspects related to land and water relations on the basis of the introduction into scientific use the works of local historians of the colonial period, Russian archival documents, statistical collections and reports, as well as the statements of populations stored in archives and information on this issue published in national press;

There have been identified and introduced in scientific use about 265 documents related to land-water relations in the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century, of which 20 people's statements (appeals, complaints and suggestions), 25 documents of land ownership, taxes, mubaraknamas and pattas of irrigation system of the khanate period, 10 narratives, approximately 30 documents related to judicial affairs, "shufa", "rent", "tamlik", "ibra" and land sale and purchase, as well as about 50 records of judges' registries, approximately 10 notary documents, and about 100 articles in Turkestan periodicals.

Reliability of research results. The dissertation is written on the basis of archival documents, manuscript sources, reports and memories of Russian officials, statistical collections, colonial and modern periodical press materials regarding to the topic. In particular, it is strengthened by relying on primary sources such as Persian and judicial documents written in Arabic spelling in Uzbek and Persian and in Russian which are stored in the funds of the National Archive of the Republic of Uzbekistan⁶⁹, narratives, statements of the populations, manuscripts of local historians in the manuscript collection of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni⁷⁰ of the AS RUz, periodical press of jadids and Russians⁷¹, its discussion at republican and international scientific conferences, as well as verification of research results by authorized institutions. explained by the fact that s, and the research results were approved by the competent structures.

---

⁶⁹ ŪzMA, F. – I-1 – Turkiston general gubernatori devonkhonasi hujjatlari; Ibid: I-7 – Dehqonchilik va davlat mulklari boshqarmasi hujjatlari; Ibid: I-17 – Sirdaryo viloyat boshqarmasi hujjatlari; Ibid: I-36 – Toshkent shahar boshlig'i devonkhonasi hujjatlari; Ibid: I-164 – Toshkent qozi kaloni hujjatlari; Ibid: I-362 – Toshkent shahar qozilar s'ezdi hujjatlari; Ibid: I-364 – Kükcha dahasi qozisi hujjatlari; Ibid: I-717 – Turkiston general-gubernatori kengashi jurnali; Ibid: I-1008 – Khomutov shakhsiy jamg'armasi; Ibid: I-1043 – Qo'qon khonlari arkhivi; Ibid.

⁷⁰ Muhammad Yunus ibn Muhammad Amin - Muhammad Yunus Toib. Tarikhi Alikuli Amirlashkari. IOSOSRU, manuscript № 12136; Muhammad Aziz Marghiloniy. Tarikhi Aziziy. IOSOSRU, manuscript, № 11108; Abu Ubaydulloh Toshkandiy. khulosat ul-ahvol. IOSOSRU, manuscript, qo'lyozma, № 2084; Muhammad Solih ibn Muhammad Rahim Toshkandiy. Tarikhi jadida-i Toshkand. IOSOSRU, manuscript, qo'lyozma, № 7791, 5732, 11072, 11073.

⁷¹ The newspapers "Tarjimon", "Tujjor", "Shuhrat", "Khurshid", "Taraqqiy", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona", "Vaqf", "Turkiston viloyatining gazetisi", "Sovremennaya letopis", "Golos", "Turkestanskie vedomosti" in the collection of Rare sources of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results serves for objective and thorough study of the changes in the political and socio-economic life of Turkestan during the colonial period of the 19th-20th centuries on the basis of analytical comments, theoretical conclusions and proposals presented, land and water relations in it, and in turn it becomes a foundation for the development of researches in this direction and the improvement of theoretical conclusions.

The practical importance of the research results is substantiated with supplementing the history of the colonial period of Uzbekistan, and serving as a practical guide for historians, agricultural and water management experts, jurists, Islamic scholars, as well as a its wide use for special training courses, seminars for students and expert listeners and events.

Implementation of research results. On the basis of scientific conclusions and proposals on the system of land ownership and water use in Syrdarya region of the General-Governorship of Turkestan:

The information such as the not developing detailed laws and regulations in the system of land ownership and water use in the area by colonial government, not allocating means from the state treasury for the development of agrarian sphere and instead, the attempts to keep the existing order subordinating the interests of the empire, wise use of “shufa” [neighborhood] legal practice in landownership relations and the use of this process in irrigation facilities was used in the preparation of the scenario of program “Ochiq dars” broadcasted on the TV channel “O‘zbekiston Tarikhi” (the Certificate of the State Unitary Enterprise of TV and Radio Channel “Uzbekistan” of the Uzbekistan National Television and Radio Company No. 06-28-459 issued on February 24, 2022). The scientific thoughts discussed in the broadcast helped viewers acquire new information about the history of land and water relations.

The scientific results of the research and scientific materials based on new information such as land ownership and the condition of water use system in Syrdarya region, nationalization of all irrigation facilities, rapid decrease of waqf lands, enlarging cotton fields in exchange for the existing water resources and the transformation of the representative of the national water supply system into a part of Russian colonial administrative system, wide coverage of the injustices in water distribution were used in the department of “Uzbekistan in the XIX-XX centuries” of the permanent exposition of the State Museum of the History of Uzbekistan (the Certificate of the Academy of Sciences of Uzbekistan No. 3/1255-1380 issued on 15 June, 2022). The distributed materials have served to enrich the museum’s funds and exposition with historical documents and scientific information. Furthermore, they have given an opportunity to improve the professional activities of museum employees, to have a precise imagination in visitors about the condition of region’s economy, especially its agriculture in the late 19th - early 20th centuries.

Approbation of research results. The results of the research have been discussed at 7 international and 5 national scientific-practical conferences, as well

as at the lectures of the Council of Young Scientists of the Institute of History of the Academy of Sciences.

Publication of research results. There have been published 24 scientific works on the topic of the dissertation, including 12 articles in scientific journals recommended by Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for the publication of the main results of doctoral dissertations (9 in republican and 3 in foreign journals), and 12 international and republican scientific and practical conferences.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of the introduction, three chapters, the conclusion, the list of references and the appendix, and the volume of the work is 145 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part of the dissertation substantiates the actuality and necessity of the research topic, it illustrates the studied degree research problem, it highlights the purpose, tasks, object and subject of the work, research methods, scientific innovation and practical results of the research, as well as it provides information about the reliability of gained results, their scientific and practical significance, their implementation and approbation, data on the published works, the structure and volume of the dissertation.

The first chapter of the dissertation entitled **“Land ownership and water use procedure in Syrdarya region on the eve of the invasion of the Russian Empire”** discusses information on land and water relations in Syrdarya region prior to the conquest of the Russian Empire.

The area was an administrative part of the Kokand Khanate and was administered by the Tashkent Beg prior to the conquest⁷². Therefore, it is appropriate to analyze the land ownership relations in these areas on the basis of the legislation of the Kokand Khanate.

There is analyzed land ownership issues in the first paragraph of this chapter entitled **“The issues of Land ownership and its use”**. As was in all khanates of Central Asia, the land ownership was divided into three main categories in Kokand Khanate too: public, private and waqf lands.

The terms “zamini mamlakai khaniya (the land of the khanate)”⁷³ or “miriy”, “podshoi” were used in regard with public land while ownerless lands were called “zamin bila malik”⁷⁴ in the economic documents of the Khanate. It is noteworthy that, the term “amlak” is not met in relation to public lands in the documents of the Kokand Khanate. The term “amlak” in the documents of the khanate mainly means private lands.

---

⁷² Ziyoev H. O‘zbekiston mustamlaka va zulm iskanjasida (XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlari). – Toshkent, 2009. – B. 16; Sultonov O‘. Toshkent Qo‘qon khonligi tarkibida (“Tarikhi jadidayi Toshkand” va “Khulosat ul-ahvol” asarlaridagi ma’lumotlar tahlili). // O‘zbekiston tarixi, – № 2, 2007. – B. 59.

⁷³ NAUZ. Fund I-1043, List 1, d-3.

⁷⁴ “زمین بلا مالک” – Persian.arab. Land without an owner.

Private lands were divided into two categories: lands exempted of tax and taxable lands. In order to transform the land into “mulki hurri kholis (a tax-exempted property)”, a landowner had to transfer the land in the amount of the tax from his harvest to the public account⁷⁵. There is also information about “tarkhan” lands that were allocated in the territory of the Tashkent region by the Kokand Khans as private property from public lands to various individuals for their services to the state⁷⁶. The practice of buying and selling private lands, documents of inheritance and transfer of land to a waqf property show that the right to free disposal of this form of property was ensured in the khanate. For example, it is also known that the same land as above was transferred into a waqf land by Ahmad Parwanachi in Awliyaota⁷⁷. Main share of waqf lands was endowed in the territory of Tashkent in the region under the study. In particular, waqf lands in Tashkent were threatened later by the colonialists.

Some researchers question the existence of collective lands in Turkestan and, in general, entire Central Asia⁷⁸. They put forward the presumption that these lands were owned by the state or a specific person, and peasant communities had only the right to use the land. However, the sources and archival documents show that there were communally owned lands since ancient times in Turkestan. For example, community land ownership practices were preserved until the beginning of the 20th century in the village of Khumson, located in the north of the city of Tashkent.

All types of land ownership in the region were tenanted except for communal lands. For example, Abu Ubaydullah Tashkandi states that together with “chorikor” tenants, his “khizmatkoron (servants)” also worked in his lands located on the banks of the Borijar ditch⁷⁹. Having paid 1/5 of the harvested crop as “kharaj”, chorikors handed over 3/4 of the remaining crop to the landowner⁸⁰. He himself kept 1/4 of the harvest, therefore he was called a worker working for “chor-yak (one-fourth)”.

Though land ownership taxes were essentially land taxes, they were not property taxes prior to the Russian occupation. 1/10 or 1/5 of the harvest from the land was paid as kharaj. Tanap fee or tanabana is a tax collected in the amount of each tanap of cultivated land. Since it was inconvenient to levy in the form of harvested crop, tanabana was taxed in the amount of 11 coins to 3 gold. It can be said that the amount of taxes in Tashkent, Turkestan, Shymkent, as well as steppe

---

⁷⁵ Гейнс А.К. Управление Ташкентом при кокандском владычестве. (Как характеристика администрации среднеазиатских городов). Собрание литературных трудов. Т. II, – Санкт-Петербург, 1898. – С. 441.

⁷⁶ NAUz, Fund I.17, List 1, f. 13271, paper 6.

⁷⁷ NAUz, Fund I.1008, List 1, file 84, paper 7.

⁷⁸ The issue of the existence of collective lands in Turkestan was the cause of many discussions during the colonial period, most researchers of the colonial era denied the existence of collective lands in the area. See more about it: Abashin S.N. Bit ili ne bit obshine v Turkeстане: spori v russkoy administratsii v 1860-1880-kh godakh // Vestnik Yevrazii. – 2001. – №. 4. – pp. 35-62.

⁷⁹ Abu Ubaydulloh Toshkandiy. Khulosat ul-ahvol. IOS ASRU, manuscript, № 2084, P. 212a.

⁸⁰ Vohidov Sh. Qo‘qon khonligida tarikhnavislik (genezisi, funktsiyalari, namoyandalari, asarlari). Akademyanashr. Toshkent, 2010. p. 64.

regions of the khanate, where nomadic Kazakhs live, rose excessively just before Russian invasion⁸¹. Of course, this happened due to an arbitrary policy of the local administration.

The issues related to the analysis of irrigation management and water use are delved in the second paragraph, entitled “**Legal relations in the water management system**”, of this chapter.

There have been preserved few documents related to the issue of water use in the khanate in archival sources on the history of Kokand Khanate⁸². Before the occupation of Tashkent by the Russians, more precisely during the Kokand Khanate, irrigation system of the city was divided into four parts consisting of a quarter of the city land which was arable three gates, and each of them was subordinated to the chief *arık-aksakal* (ditch-inspector)⁸³. It is noteworthy that the system of Turkestan and Avliyota cities was controlled by dividing into four in the very style⁸⁴. There were 5 junior *arık-aksakals* under the guidance of Mirabbashi. Each *miroboshi* divided his territory into 6 parts according to the ditches, he controlled one part by himself, and the rest was divided between five *mirabs* under his command⁸⁵.

The amount of water administration fees is diverse in different sources providing information about the issue. One can find distinctions by regions in this case. For example, in Tashkent, *mirabs* did not receive a monthly salary for their services, but local begs [governors] gave them annual gifts in the following amounts: to *mirabbashis* was given 3 robes, a horse with a saddle and harness and 200 poods of various agricultural products⁸⁶, each junior *mirab* was given 1 robe, a harnessed horse and 100 poods of agricultural products, in addition, all *arık-aksakals* were exempted from *kharaj* and *tanap* taxes⁸⁷.

The members of the irrigation administration did not receive any fee for their work from the communities in the villages. Only in the areas where the irrigation networks were located, which required constant control and activities, where a lot of time had to be spent, the *mirabs* were awarded with a special award known as “*kepsen*”⁸⁸.

Besides the maintenance and cleaning of ditches, which are the lifeblood of Turkestan agriculture, *arık-aksakals* were also responsible for their inviolability and safety. According to *adats*, the lands on the main stream called “*obraha*” could not be private property, instead they had to be considered as belonging to the

---

⁸¹ Muhammad Yunus Toib. *Tarixhi Aliquli Amir Lashkar*. IOS ASRU, manuscript, № 12136, pp.14-18.

⁸² There are 15 documents related to water use and irrigation administration out of 3,800 documents related to various issues of the state and society related to the Kokand Khanate in the National Archive of Uzbekistan. O.Z.

⁸³ NAUz. Fund I-1, List 14, file 578, p. varaq.

⁸⁴ Гейнс А.К. *Дневник 1866 года. Путешествие в Туркестан*. – С. 285.

⁸⁵ Дингельштедт Н.А. *Опыт изучения ирригации Туркестанского края: Сыр-Дарьинская область*. – С. 191-192.

⁸⁶ 1 пуд – 16 кг. *Қаранг*: Хинц В., Давидович Е.А. *Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему*: Е.А Давидович: Материалы по метрологии средневековой Средней Азии. – Наука, 1970. – С. 100..

⁸⁷ NAUz. Fund I-1, list 14, file 216, p. 23.

⁸⁸ Дингельштедт Н.А. *Опыт изучения ирригации Туркестанского края*. – С. 191.

stream⁸⁹. This rule was introduced to prevent the ditches to be surrounded by any structures, to observe without any obstacles and to keep under control. The process of sale of “obraha” belonging to private land along with the land can be found in the registry of Tashkent *qadis* of the colonial period⁹⁰. In this case, attention was paid to the antiquity of the obraha, that is, the owner of the land was not allowed to make a new obraha from the existing ditch⁹¹.

So, historical sources testify that irrigation works were organized and developed in Kokand Khanate in different historical periods, the rulers always made an effort to support the irrigation system and thereby strengthen their position in the khanate.

Changes in the agricultural life of the newly-established Syrdarya region after the conquest of Turkestan by the Russian Empire have been studied in the second chapter of the dissertation, entitled “Transformations in colonial administration and land and water relations of Syrdarya region”.

The first paragraph of this chapter, titled “**Changes in Land ownership, the policy of Taxation and Resettlement**”, analyzes the changes of colonial government in land ownership, resettlement, and cotton policies and their consequences.

The first thing the Russian government implemented in the matter of land ownership was to organize tax collection in the early days of colonialism. The main idea of the administrators of the area was to transfer all lands in Turkestan into public property and to make the population pay the “*obrok*” tax for the use of state lands until the adoption of the “Decree” in 1886. This idea stopped in accordance with the decree issued in 1886 and consequently private ownership was partially recognized, and it was determined to impose a land tax “*pozemelni*” on the population. Obrok was defined to levy for the use of all types of property of the state such as arable land, gardens, homesteads, land of agricultural buildings, and market land. Such lands were used by the population on the basis of rent, with the condition of paying a deposit of 1/3 in advance⁹².

Tax revenues in Turkestan increased by 65% in 1897 compared to 1889. Governor-General Vrevskii explains that the main reason for the increase in income was well-organization land and tax affairs. That is, the land tax increased by 40% and the revenue was 1,037,341 rubles in 1897⁹³. The annual land levy amounted to 1 million rubles, and its more than half was spent on financing region’s administration and land tax offices. It should be noted here that 2/3 of the taxes were allocated to the maintenance of militants in the region and expenses related to them.

---

⁸⁹ Pahlen K. K. Oroshenie v Turkestane. p. 77.

⁹⁰ NAUz. Fund I-364, List 1, file 12, p. 32a. Note 141, wasiqa-i bayi bot.

⁹¹ Mallitskiy N.G. Obichnoe pravo vodopolzovaniya v Tashkentskom rayone i otnoshenie ego k shariatu. // Vestnik irrigatsii. № 4. 1925. p. 25.

⁹² Пален К.К. Орошение в Туркестане. – С. 77.

⁹³ NAUz. Fund I-1, List 31, file 53a, p. 12.

So, the Russian government kept a policy of a continuous increase of taxes even at the beginning of the 20th century. Senator K.K. Pahlen, who inspected the region during this period, asserts that taxes were collected by several times rise by the administration. For instance, he notes in his reports that taxes were doubled in Tashkent uyezd in 1908... people are to sell their land in order to avoid of taxes⁹⁴. Later, the amount of taxes in Turkestan was increased from 1915 on the pretext of the start of the First World War⁹⁵. This tax applied to cotton in the field of land ownership.

Although the cotton issue was initially seen as a way of prosperity for the landowners of Turkestan during the period of colonialism, it turned out to be disastrous for the majority of the population in the end. According to the testimony of the Russian historian of this period, the cultivation of cotton led to the shortage of food, especially grain in the area several times⁹⁶. Indeed, the price of flour rose sharply because of cotton in the markets of Tashkent⁹⁷. In addition, the Russian administration levied a separate tax together with appointed land taxes and irrigation taxes from cotton lands. Unlike other taxes, this tax was levied on cotton.

It can be said that it was not the only policy of Russian Empire in the agricultural sector of the region turning Turkestan into a cotton growing area. Agricultural policy of the empire was conducted in two main directions. The first was to turn the region into an area that would supply cheap raw materials, and the second was to make a plan to move landless peasants from inner Russian gubernias to Turkestan and allocate land to them.

The movement to immigration of Russian peasants to Turkestan started just after conquest of the area. By the end of the 19th century, the number of Russians resettled in Turkestan had reached 248,000. There had been established 45 Russian rural settlements in Syrdarya region by 1895, and 7778 nomadic people who had moved disobediently in this area had been living in the region by 1910⁹⁸. Because of the resettlement of Russian peasants to the Syrdarya region and the allocation of land in the 19th century, Kazakhs began to adopt to sedentary life style in order to keep their land. For example, in 1911, 96 yurt owners from Uchkurghan volost of Awliyaata uyezd and 70 yurt owners from Kurama volost applied to be registered to the list of settled population⁹⁹.

According to the Russian agronomist Shakhnazarov, it was during the period of dependence that a new type of tenant farmers, that is, landless “batraks [farmhands]” appeared in the Syrdarya and Fergana regions¹⁰⁰. These peasants

---

⁹⁴ Пален К.К. Поземельно-податное дело: [С прил.]. – Санкт-Петербург: тип. Гл. упр. уделов, 1910. – С. 187..

⁹⁵ Пересвет. Навые косвенные налоги и их значение для Туркестанского края. // Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1914. – № 265. – С. 2.

⁹⁶ Гейер И.И. Весь Русский Туркестан. – Ташкент: тип. Турк. Т-ва. печатн. дел, 1908. – С. 84.

⁹⁷ تاشکند بازاری. - باغچه سراي. // "ترجمان" غزيتہ سي، ۱۹۰۴ ييل، نومرو ۳۶ نچي.

⁹⁸ М.Тулегенова. Переселенческая политика царизма в Казахстане в конце XIX – начале XX веков // Гуманитарлык зерттеулері № 1(13), 2012. – С. 69-73.

⁹⁹ NAUZ. Fund I-7, List 1, file 5142, p. 1.

¹⁰⁰ Шахназаров А.И. Очерк сельского хозяйства Туркестанского края. – Санкт-Петербург: Тип. СПб. градоначальства, 1898. – С. 3-4.

wandered village to village with their family and worked in people's land for a certain amount of fee.

The changes occurring in water management have been analyzed in the next paragraph of the second chapter entitled “**Changes in water use and irrigation works**”.

A serious law on the powers and obligations of the administration of the irrigation system in the region, the rights of landowners to use water and regulating the order of water relations, irrigation to be equal for all strata of the population was adopted in 1877, 12 years after the occupation of Tashkent¹⁰¹.

As a result of these rules, which were introduced without studying the traditions of irrigated agriculture of the region, the Russian government introduced the Turkestan landowners into a new system and radical changes happened in the water management system of the region. Eventually, local peasant or landowner had to study legislation system which was unfamiliar to them, and became a direct participant in the Russian administrative mechanism to conduct his work in accordance with instructions. The government officially handed over water management to the Russian administration on the basis of this law. The salary paid by the state to the water administration was formed on the basis of public fees¹⁰². Besides, not only the construction of new irrigation facilities, but also the reconstruction of repair of the existing irrigation system were implemented at the expense of the population.

So, the *adats* and traditions of water use relations, which have been practiced in Turkestan territory for centuries, became the next victim of the colonial system as a result of the introduction of the “Provisional Regulations on the Irrigation of the Turkestan Territory” issued in 1877.

There was introduced “Regulation on the Administration of the Turkestan Territory”¹⁰³ approved by Emperor Alexander II on July 12, 1886. The article 256 of the Regulation defines that “Water in ditches, streams, rivers and lakes are given to the population for use according to *adats*”¹⁰⁴. This is the only article in the law related to the sphere of water rights in the region, which defines that the use of water for the population is implemented according to *adats*. It is known that water law was developed on the basis of Sharia rules and specific traditions in different regions of Turkestan. However, the concept of “*adat*” was not explained in the law, and it was natural that it would cause various misunderstandings in the use of water among the population¹⁰⁵.

---

¹⁰¹Черданцев Г.Н. Водное право Туркестана в его настоящем и проектах ближайшего будущего. – Ташкент: Типография Туркестанского т-ва печатного дела, 1911. – С. 21-22.

¹⁰² NAUz. Fund I-1, List 14, file 216, p. 53.

¹⁰³ Положение об управлении Туркестанского края. Том II, часть 2. – Санкт-Петербург, 1886.

¹⁰⁴ NAUz. Fund I-1, List 25, file 16, p. 339.

¹⁰⁵ Researcher A. Bazarbaev did also pay attention to this issue and noted that as a result of the Russian administration's ignoring not to comment on the *adat*, various misunderstandings about water arose among the population. See: Bazarbaev A.M. XIX asr oxhiri - XX asr boshlarida Mirzacho'lda agrar munosabatlardagi o'zgarishlar. Tarikh fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – 53 bet.

Coming to this period, the water administration had become a mechanism of colonial administration, and its management was under the control of local governing bodies. The most pitiful point is that it lost its khanate period independence and prestige in its activity. As a result, special uniforms and service labels were developed for arik-aqsakals and mirabs in order to strengthen the influence of the water administration among the population and to strengthen the system's operation¹⁰⁶.

The population was completely obliged to the hardships of repair and cleaning of irrigation facilities. The government introduced various taxes and duties in the irrigation system in the new regulation, claiming that these works had been usually implemented by population. Among them, it was considered to work for free irrigation works¹⁰⁷.

It should be noted that only 36.4 million rubles from state funds were spent on irrigation works in 20 years, and the expenses of water users for maintenance and reconstruction of irrigation networks were almost twice more than the state funds allocated for this purpose¹⁰⁸.

In conclusion, the land and water management sector, which was the main sources of the economy of Turkestan population, was not developed in the legal and socio-economic aspects during the colonial period of the Russian Empire. On the contrary, a cotton monopoly was established on existing irrigated lands, and the potentials of growing harvest, which was necessary for the needs of the population, were limited. The lands, which belonged to the population, was illegally seized due to the resettlement policy. In the consequence of repetitively increasing taxes, the region's agriculture fell into crisis, and the population faced with a difficult economic situation.

Practice of traditional land and water relations in Syrdarya region during the colonial period and the Russian government's attitude towards it is analyzed in the third chapter of the dissertation entitled "Practice of Shariah and customary law in land-water relations during the colonial period".

The first paragraph of this chapter is entitled "**the Practice of Shariah and Customary law in Land and Water Relations**" and it discusses the issues such as the practice of Shariah and *adat* rules in land ownership and water use, judicial documents on the problem.

According to the content, the narrative documents belonging to the land ownership relations of the colonial era can be classified into legal relations such as *ibra*, *tamlik* (confirmation of land ownership), rent, inheritance, and *shufa*. These narrations include various issues of Islamic jurisprudence. It can be observed that

---

¹⁰⁶ ЎзМА, И-17-жамғарма, 1-рўйхат, 21261-йиғмажилд. Об установление для арик-аксакалов и мирабов должностных знаков.

¹⁰⁷ Penati B. "A field upstream is better than a mirab brother": who paid for water in Tsarist Turkestan // Workshop Water and Power. - OSU. 12-14 May 2016. p. 20.

¹⁰⁸ Духовный В.А., де Шуттер Ю. Вода в Центральной Азии прошлое, настоящее и будущее. – Kazak universiteti, 2018. – С. 127.

even the people found the solution to some problems that the Russian administration could not solve applying for their traditional legal system.

Wide use of shufa law in the practice of Turkestan neighborhood relations is reflected in the documents of the land purchase and sale and the works of some local historians of that period¹⁰⁹. The information in this character indicates that neighborhood rights were widely used in the region prior to the occupation and became a common process for the population. Furthermore, turning into a tradition of local land use in the region of this Sharia right can be seen in the articles published in the press of Turkestan¹¹⁰. It can be said that this right limited the Russians' feasibility of purchasing land. In his report to the Tsar, Governor-General Vrevskiy stated the following: "Our non-acquaintance with local land ownership procedures is hindering the purchase of land outside the city by Russian population and the formation of a middle class of Russian peasants"¹¹¹.

Although the colonial power kept qadi courts in Turkestan, these courts had the jurisdiction only over minor civil cases. For example, judges were given the power to authorize for private lands worth up to 300 rubles in the practice of land purchase and sale, and the documentations of large lands were transferred to the authority of Russian notaries¹¹². Despite that, land purchase and sale wasiqas [certifications] were formalized in the register of judges, they had full legal force and they were recognized by the Russian government.

Besides that, the colonialists tried to bring the existing sharia and customary rules in the region into a unique system at the beginning of the 20th century. One of the main reasons for this was that specific customary rules were developed in different regions of Turkestan, and thus the orders of Sharia courts had differences. It was emphasized Senator K. Pahlen, who inspected the region, and with the assistance of Tashkent judges, he himself collected sharia instructions on certain issues and published them as a collection¹¹³. However, the collection was not used in practice by anyone.

In the second paragraph of the third chapter is entitled "**The Policy of the colonial power against waqf lands**" and it analyzes the colonial policy regarding the waqf lands in the region.

The colonial policy of the empire in relation to the waqf properties, as was in all fields, commenced with the arrival of Governor-General K. von Kaufman to the area. Kaufman associated property owners with secular feudal lords, and waqf owners with religious feudal lords. He considered the solution of the problem in the elimination of the Muslim property class, including waqfs, as the case was

---

¹⁰⁹ Abu Ubaïdulloh Toshkandiy. Khulosat ul-ahvol. IOS ASRU, manuscript, № 2084, p. 5.

¹¹⁰ Обычное право пользования землей и ее обработка у туземцев. // Туркестанские ведомости. 1909. – № 104. – С. 24.

¹¹¹ NAUZ. Fund I-1, List 31, file 53a, p. 12b.

¹¹² فيليه تون. (الناس على دين ملوكهم) // "ترقي" غزيتته سي. ١٩٠٦ ييل. ٥ ايول.

¹¹³ Sharia articles translated into Russian on the legal relations of the Muslim population of the Turkestan territory, extracted from the indigenous, current Arabic exposition, on issues proposed by Senator Count K. K. Pahlen at the discussion of a commission of intellectual natives convened from three regions of the region in Tashkent.

practiced in Trans Volga. This was a total disrespect towards waqf properties, as well as the religion of Islam, the beliefs and traditions of the local population of the region. Waqf documents presented to the commission in 1869 by the population were returned to the military governor of Sirdarya region on June 27, 1874 in order to be given to the owners. The population were returned a total of 2,364 documents related to waqf and properties of which 1,219 ones belonged to Tashkent uyezd.

The annual income from waqf lands in the Syrdarya region was estimated 7000 rubles in 1881, and the main part of the waqf lands was in the city of Tashkent¹¹⁴. There were 2,027 types of waqf properties in the Syrdarya region, most of which were in the city of Tashkent and Tashkent uyezd. According to the quantity of waqf lands, 718 of them, that is, more than half of the existing waqf lands, belonged to Amudarya department, 113 ones to the city of Tashkent, and 228 ones to the Tashkent uyezd. Most of the properties allocated to the waqf were cultivated lands in Amudarya department, and the area of some of them reached 1000 tanabs. The procedure for renting out these lands on condition of the payment of one to three batmans of grain and corn for each tanab was specified in these foundation documents¹¹⁵. The farmers who rented the land handed over the grain products for the needs of waqf institutions at the end of each year.

Evaluating the policy of the Russian Empire towards the waqf properties in Turkestan, Munavvar Qori notes the following ideas: “there are the supporters of directing the total income from “special and impartial national investment established by Muslims for the development of religion, education and culture” to the state treasury and they are the colonialists who want the local people to be illiterate and to stay slaves”¹¹⁶.

The policy towards waqf mainly intended economic purposes during the period of Von Kaufman and successor governors-general of Turkestan after him. However, the situation changed radically from 1898. S.M. Dukhovskoy¹¹⁷ was appointed the Governor-General of Turkestan on March 28, 1898. V. Nalivkin was appointed Dukhovskoy's adviser on Islam issues in the same year. The intervention in the activities of madrassas and schools in the region, and to take control over religious institutions began under the guidance of these individuals. Of course, this control directly applied to waqfs as well. This, in turn, led the protest of the Muslim community of Turkestan¹¹⁸. Political factors became superior rather than economic interests in Russian government's approach to waqf from this period.

---

¹¹⁴ NAUz. Fund I-1, list 25, file 21, p. 9.

¹¹⁵ К вопросу о вакуфах в Сырдарьинской области. – С. 27.

¹¹⁶ Munavvar qori Abdurashidkhanov. Tanlangan asarlar. p. 170.

¹¹⁷ Сергей Михайлович Духовской – 1898–1900 йилларда Туркистон генерал-губернатори. *Қаранг:* Духовской. Ислам в Туркестане. Всеподданнейший доклад туркестанского генерал-губернатора. – Ташкент, 1899.

¹¹⁸ Andijan uprising also happened in the very year, and it appeared as a result of the above religious policy. See: Мухамедов Ш.Б. Историко-источниковедический анализ государственного регулирования ислама Российской империей в Туркестане (1864-1917). – С. 194

The latest information about the plans to discuss a new project of the Resolution on the governing Turkestan in St. Petersburg dates back to 1916, and this project was not implemented due to the fall of the empire in 1917.

In conclusion, it can be noted that adats and Muslim orders and traditions of land ownership and irrigation system had an important place in the social and economic life of the people of Turkestan even during the period of colonialism. This is confirmed by existing judicial documents and narrations. It can be said that the fatwa narrations are of the valuable historical documents for illustrating land and water relations in Turkestan during the colonial period and serve as primary sources to disclose the practice of legal relations of the society of that period. Regarding the waqf lands, as we mentioned above, Russian Empire pursued a policy of complete liquidation of waqf lands in the region. the government had two main goals through this policy: firstly, to increase the state land by transferring large irrigated waqf lands to the treasury, and secondly, to levy taxes from the existing waqf lands to the state treasury.

CONCLUSION

The following conclusions have been gained from the conducted research and analytical studies held within the scope of the goals and tasks set in the study:

1. Land and water relations in the territory of the Syrdarya region, which was a part of the Kokand Khanate, were administered on the basis of a unique systematized and unified procedure before the invasion of the Russian Empire. There can be observed widespread of private type of “property”, and mostly charitable waqf, as well as communal lands in the region. Because settled and nomadic people lived in this area, there were introduced the practice of Sharia rules in some areas and the rules of adat in other areas taking into account the social status of the population and the economic lifestyle of the population.

2. The analyses of the sources and documents related to private land ownership such as Khan’s tarkhan award, inheritance, purchase and sale wasiqas show that private land owners had inviolability of land and freedom in its maintenance during the Khanate period.

3. the taxes of land ownership were related to income from land, and tax collection was carried out by Beks in regions and Sarkors in districts. It can be observed that there were public protests against the tax system in the territory of Syrdarya region in the middle of the 19th century. This situation is explained by difficult political situation in the khanate, the struggle for the throne, and rebellions in that period.

4. The issue of the irrigation system was considered one of the issues of state importance in Kokand Khanate, as was in other Central Asian khanates. Therefore, the khans paid special attention to the opening of new irrigation facilities and digging ditches. The activities of the irrigation administration were systematized,

and chief mirabs in the khanate were appointed mainly from the military on the basis of the tarkhan award.

5. High-ranked representatives irrigation administration did not get salaries for their work, while the junior mirabs who worked in villages and auls elected by the ditch communities received their wages from that community.

6. It can be concluded that the rules of water use in the region and their management practices were developed in each region in a clear and systematic manner, in coincidence with Sharia laws and local adats prior to the Russian invasion. The procedure was somewhat kept in the water rights system of the region even after the conquest of the Russian Empire.

7. The land and water management sector, which formed the basis of the Turkestan population's economy, was neither legally nor financially developed during the colonial period. Although colonial administration had interests in the development of the agricultural sector, it did not allocate money to this sphere.

8. The colonial government established a cotton monopoly in the irrigated lands of Sirdarya region, limiting the possibilities of growing food necessary for the population where the main crops were rice, wheat, and horticulture which was developed by the natural climatic conditions during the Khanate period.

9. Lands belonging to the population were illegally seized because of the resettlement policy. This policy negatively affected the lifestyle of the nomadic population living in the region and made them to transfer to sedentary lifestyle. This, in turn, aggravated the economic situation of the nomadic population, who had no experience in peasantry.

10. Due to repetitive tax rise by the colonial government, the region's agriculture faced to crisis, and the population fell into a terrible economic situation. As a result, negative circumstances such as the formation of a layer of landless peasants and the use of child labor in agriculture grew in the region.

11. The traditions of irrigation developed for thousands of years were broken in water management. Water management of the region was subordinated to the interests of the colonial government. Tsarist government did not work out a law regulating water rights and irrigation systems in Turkestan.

12. Irrigation work, repair of irrigation constructions and facilities were carried out at public expense without government funding. Water management in Syrdarya region kept operating on the basis of existing irrigation facilities inherited by Khanate period.

13. The absence of specific laws and norms regulating the region's land and water relations caused to follow traditional rules of order in the region during the colonial period. Right of Shufa was One of such traditions. The popularization of the right in this character can be explained not only by the Islamic factor, but also by the fact that agriculture in the region is based on irrigated agriculture which requires collective labor.

14. Colonial administration ran a policy of complete liquidation of waqf lands in the region. The purpose of liquidation of waqfs was politically to abolish

the Islamic factor in the area, and from economic point, to transfer the income from waqfs was to the state treasury.

The following suggestions and recommendations were developed during the study of existing tradition in the system of land ownership and land use in the Sirdarya region of the General Governorship of Turkestan and the role of the changes, which originated in the colonial period, in land ownership and water rights in the history of Uzbekistan.:

1. Publication of a collection of documents on irrigation history of Turkestan and studying the activity of mirabs from ancient times to the present as distinct research;

2. The information and conclusions given in this dissertation can be the basis for revising, updating and doing some changes in the existing educational manuals and textbooks on the history of Uzbekistan, which reflect the history of the colonialism of the Russian Empire;

3. The results of this research can be used in developing special courses in the field of history, law, economics, irrigation and agricultural sciences in higher and secondary special educational institutions.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01.
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ
ИСТОРИИ АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ОДИЛ ОЛИМЖОНОВИЧ ЗАРИПОВ

**СИСТЕМА ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЯ И ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В
СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ ТУРКЕСТАНСКОГО ГЕНЕРАЛ-
ГУБЕРНАТОРСТВА В 1867–1917 гг.**

07.00.01 – История Узбекистана

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам**

Ташкент, 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2020.4.PhD/Tar308

Диссертация выполнена в Институте истории Академии наук Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекский, английский и русский (резюме)) на веб-странице Научного совета (www.fati.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziynet» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель:	Шухрат Бахронович Мухамедов доктор исторических наук, доцент
Официальные оппоненты:	Бахтияр Эргашевич Эргашев доктор исторических наук, профессор Дилшодбек Жамолиддинович Ураков доктор исторических наук, профессор
Ведущая организация	Бухарский Государственный Университет

Защита диссертации состоится «__» _____ 2022 года в 14:00 часов на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01. по присуждению ученых степеней при Институте истории Академии наук Республики Узбекистан от (Адрес: 100047, г. Ташкент, ул. Яхя Гулямова 70, главный корпус Академии наук, кабинет № 110. Тел.: (99871) 233-54-70; факс: (99871) 233-39-91; e-mail: info@fati.uz. Институт истории АН Республики Узбекистан).

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан (зарегистрирована под № __) (Адрес: 100170, г. Ташкент, ул. Зиёлилар 13. Тел: (99871) 262-74-58; факс: (99871) 262-34-41).

Автореферат диссертации разослан «_____» _____ 2022 г.
(реестр протокола рассылки № _____ от «__» _____ 2022 г.)

Азамат Зиё
Председатель Научного
совета по присуждению ученых
степеней, д.и.н., профессор

Х.С. Жуманазаров
Ученый секретарь
Научного совета по
присуждению ученых степеней,
доктор философии по
историческим наукам, PhD

Н.А.Аллаева
Председатель Научного
семинара при научном совете
по присуждению ученых
степеней, д.и.н.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии PhD)

Цель исследования заключается в раскрытии сложившихся традиций и процесс трансформации, происходившие в колониальный период в системе землевладения и водопользования Сырдарьинской области Туркестанского генерал-губернаторства, выявлении места в истории землевладения и водного права Узбекистана.

Объектом исследования является система землевладения и водопользования в Сырдарьинской области Туркестанского генерал-губернаторства в период с 1867 по 1917 годы.

Методы исследования. В ходе исследования были использованы такие методы научного исследования, как нарративный, микроистория, сравнительный и логический анализ.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

определено что после установления управления Российской империи в на пахотные земли Сырдарьинской области был введён земельный налог наряду с существующим налогом на урожай, в результате чего цены на земли снизились; в связи применением к землевладению только понятия государственной и частной собственности были ликвидированны общинные земли, вакуфные земли резко сократились;

на примере Сырдарьинской области доказана неспособность колониальной администрации Российской империи в Туркестане разработать соответствующие законы и правила в системе землевладения и водопользования, нежелание выделять средства из государственной казны для развития аграрного сектора, попытки сохранить вместо этого существующий порядок и источники орошения, подчинив их интересам империи;

доказано широкое использование практики «шуфы» – соседских норм в земельно-собственнических отношениях в Сырдарьинской области в конце XIX - начале XX века, в частности, преимущество соседа при покупке земли, поскольку это право было направлено на сохранение целостности общины в отношениях покупки земли, что также применялось и к ирригационным сооружениям в Туркестане;

выявлено, что в результате перехода всех ирригационных сооружений Сырдарьинской области в собственность империи, увеличения площадей под посевы хлопчатника за счёт существующих источников воды и превращения местной системы управления орошением в одно из звеньев русской административной системы привело к расстройству оросительной системы в Туркестане; допускалась несправедливость при равном распределении воды среди населения.

Внедрение результатов исследования. На основании научных выводов и предложений по системе землевладения и водопользования в Сырдарьинской области Туркестанского генерал-губернаторства:

Сведения на примере Сырдарьинской области о неспособности колониальной администрации Российской империи в Туркестане разработать

соответствующие законы и правила в системе землевладения и водопользования, невыделения средств из государственной казны на развитие аграрного сектора Туркестана, попытки сохранить существующий порядок, подчинив его интересам империи, широкое использование практики «шуфы» – соседских норм в земельно-собственнических отношениях в Сырдарьинской области в конце XIX - начале XX века, в частности, преимущество соседа при покупке земли, поскольку это право было направлено на сохранение целостности общины в отношениях покупки земли, что также применялось и к ирригационным сооружениям в Туркестане были использованы при подготовке сценария передач, вышедших в эфир на телеканале «O‘zbekiston tarixi» (Справка № 06-28-459 ГУП Телерадиоканал «Узбекистан» Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 22 февраля 2022 г.). Научные выводы, сделанные в ходе передачи, дадут возможность телезрителям получить новые сведения об истории земельно-водных отношений в регионе в конце XIX - начале XX века.

Состояние системы землевладения и водопользования Сырдарьинской области, переход всех ирригационных сооружений в собственность империи, резкое уменьшение вакуфных земель, расширение хлопковых земель на базе имеющихся водных ресурсов, выявление несправедливости в распределении воды с превращением национальной системы управления орошением в одно из звеньев российской административной системы были использованы для широкого освещения в постоянной экспозиции в отделе «Узбекистан в XIX-XX веках» Государственного музея истории Узбекистана (Справка № 3/1255-1380 Академии наук РУз от 15 июня 2022 г.). Предоставленные материалы дополнили фонды и экспозицию музея историческими документами и научной информацией. Кроме того, они дали возможность совершенствовать профессиональную деятельность музейных работников, сформировать у посетителей четкое представление о состоянии экономики края, в особенности сельского хозяйства в конце XIX - начале XX веков.

Апробация результатов исследования. Результаты данного исследования были апробированы на 2 международных и 7 республиканских научно-практических конференциях, а также в ходе докладов, сделанных на совете Молодых учёных Института истории АН РУз.

Опубликованность результатов исследования. По теме диссертации всего опубликовано 24 научные работы, в том числе 12 статей (9 – в республиканских и 3 – в зарубежных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией Республики Узбекистан для публикации основных научных результатов докторских диссертаций, а также 12 публикаций в виде тезисов в сборниках международных и республиканских научно-практических конференций.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Общий объём диссертации 145 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (часть I; part I)

1. *Зарипов О.О.* Мироб феномени ёки суғориш тизими тарихига назар // “Ўтмишга назар” журнали. № 12, 2019. – Б. 4-11. (07.00.00; № 41)
2. *Зарипов О.О.* Миллий сиёсий ташкилотлар дастурларида ер ва сув масалалари XX аср бошлари Марказий Осиё тарихига бир назар // Фуқаролик жамияти – Гражданское общество – Civil society. № 3 (59) 2019. – Б. 58-62. (07.00.00; № 24)
3. *Зарипов О.О.* Россия империяси маъмурлиги даврида Туркистон ўлкасида сув хўжалиги бошқарув тизими // СамДУ “Илмий ахборотнома” журнали, № 4. 2020. – Б. 16-19. (07.00.00; № 8)
4. *Зарипов О.О.* Туркистон ер эгалигида “Шуфъа ҳуқуқи” // “Имом Бухорий сабоқлари” журнали, № 3. 2020. – Б. 49-51. (07.00.00; № 17)
5. *Зарипов О.О.* Туркистонда Россия империяси мустамлакаси даврида вақф ерларининг ҳолати (1865 – 1881 йиллар Сирдарё вилояти мисолида) // Халқаро Ислом Академияси “Ислом Зиёси” журнали. № 2. 2021. – Б. 17-26. (07.00.00; № 21)
6. *Зарипов О.О.* Туркистон ўлкасида ирригация ва сув тақсимотида оид илк қонунлар. Андижон Давлат Университети. “Илмий Хабарнома”. № 1. 2021. – Б. 23-31. (07.00.00; № 16)
7. *Зарипов О.О.* Туркистон сув хўжалиги тарихини ўрганишда “Қўқон хонлари архив ҳужжатлари тўплами”нинг аҳамияти (XIX аср охири XX аср бошлари) // “O’zbekiston tarixi” журнали. № 4. 2021. – Б. 132-143. (07.00.00; № 6)
8. *Зарипов О.О.* Туркистонни бошқариш тўғрисидаги 1886 йилги низомнинг ўлкадаги вақф ерларига таъсири (Сирдарё вилояти мисолида) // Хоразм Маъмун академияси Ахборотномаси. № 5/2. 2022. – Б. 150-154. (07.00.00; № 26)
9. *Зарипов О.О.* “Таржимон” газетасида туркистонда ер-сув масалаларининг ёритилиши // «FarDU- ilmiy xabarları». № 2. 2022. – Б. 146-150. (07.00.00; № 32)
10. *Зарипов О.О.* Система водного права и водопользования в Ташкенте, сложившаяся к моменту российского завоевания // Метаморфозы Истории научный альманах. №-16, 2020. – С. 97-19. (ICV 2020: 81.14)
11. *Zaripov O.O.* The Views of the Jadids on Land and Water Relations in Turkestan // American Journal of Social and Humanitarian Research (AJSHR) Volume: 2, Issue: 5. 2021. pp.107-111. (SJIF 2021: 5.435)
12. *Zaripov O.O.* Neighborhood rights in landownership in Turkistan and Crimea, similarities and differences (late XIX and early XX century) // İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi. Volume: 5, Sayı: 7, Aralık / December 2021. – s.18-31. (Scientific Indexing Services, Bielefeld Academic Search Engine базалари)

13. *Зарипов О.О.* Взгляд американского дипломата на земельно-водные отношения в Туркестане // Столица и провинции: взаимоотношения центра и регионов в истории России. Материалы XII Всероссийской научной конференции с международным участием. Ленинградский Государственный Университет имени А.С.Пушкина. Санкт-Петербург. 2021. – С. 48–52.

14. *Зарипов О.О.* Туркистон генерал-губернаторлигида вақф ерларининг аҳволи (Ҳозирги Жанубий Қозоғистон худудлари мисолида) // “Қозоғистон ва турк дунёси: ижтимоий фанлар соҳасида долзарб муаммолар” мавзусидаги халқаро симпозиум. ҚР ФА Тарих институти ва Республика ёш тарихчилар кенгаши. Нурсултон 2021 йил 25 апрель. – Б. 153-159.

15. *Зарипов О.О.* Қўқон хонлиги даврида Тошкентда суғориш тизими бошқаруви ва тартиби // “Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари” мавзусида республика илмий-амалий конференцияси. Наманган давлат университети. Май, 2020. – Б. 312-315.

16. *Зарипов О.О.* Сенатор Гирс тафтишида Туркистонда вақф ерлари масаласи / “Ўзбек давлатчилиги тараққиёти босқичлари, тарихи ва тарихшунослиги масалалари” мавзусида республика илмий-амалий конференция материаллари. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети. 2021 йил 26 апрель. – Б. 136-142.

II бўлим (часть II; part II)

17. *Зарипов О.О.* Россия империясининг Туркистонда ер эгаллиги муносабатлари ислоҳоти // ВЕСТНИК Таджикского педагогического института города Пенджикент. – Панжикент, Тожикистон. 2019. – Б. 709-713.

18. *Зарипов О.О.* Аму-Бухоро машина каналининг қурилиши тарихи / Материалы III Международной научно-практической конференции «Наука и образование в современном мире: вызовы XXI века» I том. Нур-Султан (Астана), Казахстан. 2019. – Б. 386-390.

19. *Зарипов О.О.* Мустақил таълим жарёнида соҳа талабалари билан ирригация тарихига оид манбалар устида ишлаш / “Глобаллашув шароитида ватанпарварлик тарбиясининг маънавий-маърифий технологиялари” мавзусидаги илмий-амалий конференция. – Тошкент. 2019. – Б. 486-489.

20. *Зарипов О.О.* Россия истилоси арафасида Тошкентда сув ҳуқуқи ва сув хўжалиги тизими шариат қонунлари ва манбаларида / “Ислоҳ цивилизациясида Бухоро маънавий-маърифий меросининг умумбашарий аҳамияти” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман, Бухоро давлат университети. Май, 2020. – Б. 396-400.

21. *Зарипов О.О.* Ўрта Осиё сув хўжалиги тизимида Европа қонунларининг кириб келиши (XIX аср охири) / “Фан тарихи ривожига академик А.Р.Муҳаммаджоновнинг қўшган ҳиссаси” мавзусида Республика илмий-амалий Мирзо Улуғбек Ўзбекистон Университети. Ноябрь, 2020. – Б. 381-387.

22. *Zaripov O.O.* Some arguments about the water use system in the Kokand khanate at the end of the XIX century // International conference: "The history of

the Fergana valley in new researches". FDU, Research Support Center 2021, 18 may. pp.47-53.

23. *Зарипов О.О.* Туркистонда ер эгалигига оид ривоят фатволар (XIX аср охири XX бошлари) // Халқаро Ислом Академияси ва IRCICA ташкилоти ҳамкорлигида ўтказилган “Марказий Осиёда ислом цивилизацияси: ўтмиш ва ҳозирги замон” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция. 2021 йил 14 октябрь. – Б. 320-324.

24. *Зарипов О.О.* XIX аср охири Қўқон хонлигидаги ер-сув муносабатларининг қисқача тарихшунослиги / Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти «Марказий Осиё тарихи масалалари замонавий медиевистика талқинида» академик Дилором Юсупова юбилейига бағишланган мақолалар тўплами. Тошкент, 2021. – Б. 431-434.

Автореферат “Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila” халқаро илмий журнали таҳририяти томонидан таҳрир қилиниб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Бичими: 84x60 1/16. “Times New Roman” гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табоғи: 3,2. Адади 100.

“SANBOOK EXCLUSIVE PRINT” ХК босмахонасида чоп этилган.
Босмахона манзили: Тошкент ш., Янгиҳаёт т., 5-қурилиш ҳудуди, 9-уй.